

RUKOPISNA OSTAVŠTINA MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

i arhivski izvori o njegovoj djelatnosti

Mijo Mirković

Pod rukopisnom ostavštinom razumijemo ovdje u prvom redu pismene sastave svih vrsta, koje je Matija Vlačić Ilirik napisao, a da oni nisu bili objavljeni u štampi. Zatim ovamo dolaze pismeni sastavi, koji su upućeni njemu, a koji također nisu objavljeni.

Kao arhivske izvore o Vlačićevoj djelatnosti smatramo svu onu neobjavljenu arhivsku građu, koja je od drugih savremenika pisana o njemu, o njegovim stavovima i mišljenjima, o njegovoj borbi i postupcima.

U Vlačićevoj rukopisnoj ostavštini ima materijala, koji možemo svrstati u četiri skupine. U prvu skupinu došla bi njegova *vlastoručna pisma*, kao i pisma, koja je on koncipirao i potpisao, a drugi su ih prepisivali. Ti drugi bili su njegovi kaligrafi, univerzitetski asistenti, pisari i posljednjih godina života njegovi sinovi. Drugu skupinu činili bi njegovi *nacrti, skice, prijedlozi, koncepti* radova i poduhvata i njegova opsežna pismena mišljenja o pojedinim problemima. Treću skupinu činili bi njegovi *gotovi rukopisi, spremljeni* za štampu, a neštampani. U četvrtu skupinu unijeli bismo sačuvana, a neobjavljena *pisma upućena njemu*.

Svi ti materijali pisani su pretežno latinski, u maloj mjeri njemački.

Materijala svih navedenih vrsta ima mnogo. Oni se pojedinačno nalaze na mnogim mjestima.

Najviše ih ima u Beču, Weimaru, Regensburgu, Strasbourgu i Wolfenbüttelu (u Braunschweigu), nešto manje u Baselu. Veliko nalazište bilo je do 1939. i u Frankfurtu na Majni, ali su brojna Vlačićeva pisma, koja su se tamo nalazila, bila uništena skupa s frankfurtskim arhivima u drugom svjetskom ratu.

Pojedini materijali, među njima i Vlačićeve pisma u originalu ili u prijepisu nalaze se još: u Wittenbergu, Magdeburgu, Hamburgu, Göttingenu, Münchenu i Stuttgartu — sigurno još i u Vatikanskom arhivu i biblioteci, u venecijanskim arhivima i na drugim mjestima. — U Tübingenu, gdje je Vlačić proveo godinu dana na studijama nema ni njegovih pisama ni njegovih rukopisa.

U ovome pregledu obuhvaćeni su samo oni materijali, koje je pisac imao u rukama i pregledao u razdoblju 1953.—1957. u svima glavnim nalazištima i u nekim sporednim.

1. Rukopisna građa u Rukopisnom odjelu Nacionalne biblioteke u Beču

Ma da Vlačić nije nikada trajno boravio u Beču, a nema tragova, po kojima bi se moglo zaključiti, ni da je uopće dolazio u Beč, u Rukopisnom odjelenju Nacionalne biblioteke u Beču, Josefsplatz 1, sačuvan je veći broj Vlačićevih vlastoručnih pisama i neki drugi rukopisi. Oni su došli u Beč tada, kad je Vlačić organizirao preko Beča prikupljanje historijske građe za izradu centurija. I njegova pisma i njegovi rukopisi u Beču potječu iz vremena, kad je Vlačić živio i radio u Magdeburgu, t. j. iz godine 1552.—1557. Sve je nađeno u zaostavštini Nydbrucka, bibliotekara Dvorske biblioteke u Beču, koji je najviše pridonosio uspješnom prikupljanju građe za centurije i pružao u tim godinama Vlačiću golemu pomoć.

U Rukopisnoj zbirci Nacionalne (prijašnje Državne) biblioteke u Beču (Handschriftensammlung der Staatsbibliothek) postoji do sada kod nas neregistrirani, a i inače neobrađeni rukopis Vlačićevog Kataloga svjedoka istine (Mathias Flacius Illyricus, Catalogus testium veritatis etc.). To je Codex Br. 11591. Ovaj rukopis ima 98 listova teksta (t. j. 196 strana) i nepune četiri strane dvostupačnog indeksa. U tome katalogu broj protipapinskih svjedoka istine iznosi svega 188.

Ovaj rukopis je važan zbog toga, što se iz njega vidi, kako su nastajali veliki Vlačićevi radovi. U početku je prvi rukopis imao svega 50 listova, da bi umetanjem novog teksta narastao na 98 listova. U konačnom izdanju (drugom) štampani katalog sadržava 650 svjedoka istine i obuhvata 665 folijantskih strana.

Bečki rukopis stigao je u Beč iz Magdeburga 1553. a poslao ga Vlačić prije završne razrade, kao dokaz i primjer svoga rada, a u vezi s velikim svojim planom izdavanja centurija (koji je u slijedećim godinama i izvršio).

U istoj rukopisnoj zbirci nalaze se (Codex 10.570) Vlačićeva predavanja o Aristotelu, držana 1547. na sveučilištu u Wittenbergu i pribilježena od njegovog studenta, kasnijeg suradnika i profesora grčkog jezika (u Beču) G. Tannera. Ta su predavanja najmanje čitka od sve građe o Vlačiću.

Codex 9737 i et K sadržava (između ostalog) četiri Vlačićeva pisma Nydbrucku 1552—1557.

Codex 9737^b sadržava 17 Vlačićevih pisama Nydbrucku u Beč također između 1552—1557.

Ova je pisma objavio dr. Viktor Bibl u godišnjaku: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Band 17, 18, 19 i 20, godine 1896, 1897, 1898 i 1899, ali tih svezaka u Zagrebu nema. To je do sada i jedina sistematska zbirka Vlačićevih pisama, koja je objavljena.

Pisma pokazuju način, na koji je Vlačić skupljao građu za veliku crkvenu historiju, njegove veze s protestantskim krugovima u Beču iz same carske okoline, široko organiziranje prikupljanja starih rukopisnih knjiga, tehniku otpremanja i putovanja starih rukopisa, interes Vlačićev da dobije dokumentaciju pravoslavnih crkava i husita, konspirativnost u radu u prvo doba protureformacije i jezuitizma.

Kako je Vlačićev student, kasnije prijatelj i suradnik, Caspar de Nydbruck (rođ. oko 1523, umro 1557.) bio kraljevski savjetnik i upravitelj Dvorske biblioteke u Beču, ima nešto daljih podataka o Nydbrucku u Državnom arhivu u Beču.

U navedenim bečkim kodeksima, koji sadržavaju pisma, ima znatan broj drugih pisama (Huberta Langueta, Nikole Gallusa), koja se odnose na Vlačićevu ličnost i na Vlačićev rad. Iz tih pisama vide se tuđa mišljenja o Vlačićevom planu historijskih istraživanja i o njegovom uporombi, sistematskom i realnom radu na izvršavanju programa. Među tim pismima nalazi se i pismo Calvina, inače rezerviranog i uravnoteženog, Nydbrucku, vrlo pozitivno za Vlačićev plan crkvene historije.

Ti kodeksi sadržavaju pisma iz razdoblja 1552.—1557. To je od 32. do 37. godine Vlačićeva života i doba njegovih magdeburških dana, kad je on postao glavni autoritet teološki, politički i historijsko—naučni evangeličke crkve.

2. Arhivska građa u Glavnom zemaljskom arhivu u Weimaru

U Glavnom zemaljskom arhivu Thüringije, Thüringisches Landeshauptarchiv, u Weimaru, Beethovenplatz 3, postoji, iza Wolfenbüttela, najveća količina Vlačićevih rukopisnih spisa kao i spisa o Vlačiću. Vlačić je bio blizu pet godina profesor sveučilišta u Jeni (1557—1561), glavno političko lice na sveučilištu, jer je protestantska teologija bila tada izrazito politička nauka na protestantskim sveučilištima.

Vlačić je u tih pet godina o svakom problemu izrađivao svoje mišljenje i to mišljenje slao knezu u Weimar (Weimar je 20 km udaljen od Jene). I Jena kao grad i sveučilište u njoj bili su podvrgnuti vrhovnoj vlasti weimarskog kneza.

U to vrijeme Vlačić je bio na visini svojih uspjeha, tu je proživio od 37. do 41. svoje godine, bio je vođa jedne misaone struje u protestantizmu, oštre, borbene i nekompromisne, i on je sam u središtu svake idejne borbe i u središtu svih akcija za sjedinjenje protestantskih crkava. U posljednjih 10 godina svi su mu poduhvati, politički i naučni, polazili za rukom.

Spisi, koji se odnose na reformaciju sređeni su u Weimarskom arhivu već 1583. Tada su izrađeni i registri spisa. Ti su registri i sada u upotrebi.

Ti su spisi, ukoliko se odnose na Vlačića, katalogizirani u dva kataloga: *Registranda N*, koji sadržava *crkvene stvari* i *Registranda O*, koji sadržava spise, koji se odnose na *sveučilište u Jeni*.

a. *Crkvene stvari* (Registranda N)

Broj fascikala, u kojima su ili Vlačićevi spisi ili spisi o Vlačiću, iznosi u tome arhivskom odjelu 27 (dvadeset sedam), broj listova u njima 2.475.

b. *Sveučilišne stvari* (Registranda O)

Broj fascikala, koji sadržavaju Vlačićeve spise ili spise o Vlačiću, iznosi 18. Od njih fascikal 0 633 ima 62 lista, 0 634 ima 43, 0 635 svega 10, 0 636 48 listova, 0 646 ima 20 listova, 0 758 ima 66 listova, 0 1114 ima 54 lista.

O svim pregledanim fasciklima u Arhivu u Weimaru (45 na broju) pisac je izradio bilješke o onim spisima, koje je napisao Vlačić, o onima, koji se odnose na Vlačića i o onima, koji se odnose na Vlačićevu stranku.

Osim toga je fotografirao 52 strane tih weimarskih spisa. Među fotografiranim stranicama ima ih 13 pisanih Vlačićevom rukom.

Kako su u Arhivu sačuvana baš ona pisma, prijedlozi i izvještaji Vlačićevi, koji su pisani knezu, tu je korespondenciju pretežno iz Vlačićevih koncepata prepisivao Vlačićev kaligraf ili asistent, tako da i kad potječu od Vlačića, nisu pisani njegovom rukom, ali nose njegov vlastoručni potpis.

Kako ti latinski i latinicom pisani spisi, koje je pisao kaligraf za kneza, tako i spisi pisani Vlačićevom rukom, posve su čitki.

Nema traga, da je i jedan Jugoslaven do sada bilo iskoristio ili pregledao ovu bogatu građu. Nijemci su je iskorištavali i iskorištavaju je još uvijek, jer je to jedan od glavnih arhivskih izvora za historiju reformacije. Ali ni oni nisu obrađivali čitavu građu. Vlačićevi idejni protivnici, kojih ima još uvijek, sve do danas u njemačkom protestantizmu, posebno su isticali ono, što je po njihovom mišljenju bilo negativno u Vlačićevim postupcima, prelazeći preko onoga, što je sigurno bilo pozitivno i osobito preko onoga, u čemu je nanesena teška nepravda Vlačiću. Pozitivni biografi Vlačićevi u Njemačkoj retuširali su, na štetu realizma, ono što je u Vlačićevim postupcima bilo proturječno.

Pokušamo li rezimirati ono, što razotkriva weimarska arhivska građa o Vlačiću, a što današnja historiografija nije obradila, nameću nam se ovi zaključci:

prvo: građa u mnogim detaljima razotkriva odnose između velikog feuda (vlasti), sveučilišta, grada (sredine, tradicije) i idejnosti (nauke, napretka);

drugo: građa pokazuje sukob Vlačićeve idejnosti sa sredinom već pripremljenom protivu njega, njegovu dosljednost u idejnoj borbi, njegove poteze i planove, ličnosti, koje su na njegovoj strani, i njihov kvalitet, uspješnost njegovih pothvata, njegov odnos

prema vlasti, od koje zavisi, prema univerzitetu, prema kolegama, njegovo materijalno stanje, visinu plaće, prihoda, kupovinu kuće;

treće: Vlačićeva jasna, opsežna, dokumentirana pisma 1557.—1562. razotkrivaju ne samo njegovu borbenost, znanje, idejnost i dosljednost prema oportunističkoj sredini, nego i njegovu krajnju i nepomirljivu doktrinarnost i tamo, gdje je ona nepotrebna, gdje ona ruši njegovu vlastitu idejnu zgradu;

četvrto: nesigurnost, nedosljednost i samovolju velikog feuda u idejnim stvarima;

peto: neprirodnost Vlačićevog položaja kao glavnog naučnika i glavnog ideologa u njemačkom protestantizmu poslije Lutherove smrti, a koji niti njemački govori, niti njemački piše, niti može ma gdje da sraste sa sredinom, nego ostaje uporan u svojim gledanjima, stranac, Slaven i Jugoslaven, mediteranac, stalno rizikujući, da ostane sam i osamljen, izazivajući protiv sebe čitavu Njemačku, protestantsku i katoličku, prije spreman i da je i napusti, nego da se odrekne svojih načela, spreman prije, da od nahuškane ulice bude ubijen, nego da ustupi ili da se ukloni. Spisi pokazuju nesposobnost Vlačića da ma u čemu diplommatizira. U tome je ličnost Vlačića posve suprotna ne samo ličnosti Vergerija i Melanchtona, nego i samoga Luthera.

Zbog čiste idejnosti i zbog toga što nije Nijemac, Vlačić ne može da nađe modus vivendi ni sa Jenom, ni sa sveučilištem, ni sa onom kneževskom porodicom, koja je krajnje naklonjena baš njemu.

šesto: građa pokazuje u pojedinostima Vlačićevu ogromnu marljivost, nošenu velikom vjerom i odanošću stvari. Dan za danom pored svoga nastavnog i istraživačkog rada piše opsežne referate, mišljenja i bori se bez predaha. Građa omogućuje bolje razumijevanje i doprinosi realističkom shvaćanju, a osobito ovih činjenica i zbivanja:

- a) materijalno stanje profesora u Jeni, njihove plaće i način isplate tih plaća, kao i dodataka. Vlačićeva plaća je najveća, iznosi 340 forinti (Guldena) godišnje, isplaćuje se u dvije godišnje rate. Jedan od njegovih protivnika ima polovinu toga iznosa. Namještenja i otpuštanje profesora. Otpuštanje prvo Vlačićevih drugova, pa i Vlačića.

Zapisnik o procesu protiv Vlačića.

Vlačićeva obrana na tome procesu (1561) iznosi 13 zapisničkih strana, koje je pisac fotografirao.

Cedulja s Vlačićevim tačkama, zbog čega je otpušten, zbog koje je njegov asistent bio osuđen na smrt, što ju je pokazivao (fotografirano).

Prepiska vođena i tok priprema za otpuštanje Vlačića, zajednička pismena odbrana Vlačića i njegovih drugova na dva-deset strana.

- b) Spisi o istrazi, povedenoj zbog *devastacije Vlačićeve kuće u Jeni i rušenje krova na njoj od strane studenata šest godina poslije njegova napuštanja Jene*, zapremaju 120 listova Reg. O. Fasc. 758. (od toga je fotografirano šest strana).
- c) Spisi o istrazi i progonu Vlačićevih pristalica 1571. (fotografirane su četiri strane).
- d) Vlačićeva pisma knezu u Weimar i prijateljima u Jenu 1571., deset godina poslije protjerivanja (fotografirano osam strana).
- e) Arhivska dokumentacija o nastojanjima Vlačića da sjedini protestante. Vlačićev izrađeni i odštampan program o ciljevima i zadacima Synoda, o dnevnom redu, delegiranju delegata i postupku na tome Synodu Evangelijske crkve, koji je Vlačić pripremao (1560) i koji nije nikad za života Vlačića bio ostvaren. Potpisi njemačkih intelektualaca iz raznih važnih gradova: Jene, Braunschweiga, Bremena, Koburga, Regensburga, Magdeburga, Weimara, Rostocka, Halberstadta, Lindaua, Gothe, Eisenacha i t. d. (Od štampanog programa tog budućeg Synoda i postupka na njemu fotografirano sedam strana).
- f) Arhivska dokumentacija o t. zv. Konfutacionoj knjizi, t. j. o propisanim vjerskim učenjima u Thüringiji, Vlačićev utjecaj na izradu tih propisanih učenja, koja su postala u Thüringiji zakon, posljedica tih propisanih učenja (koja su sva Vlačićeva), progoni onih, koji ne će da ih usvoje i primjenjuju, omrznutost Vlačića zbog toga, teške posljedice za Vlačića.
- g) Arhivska dokumentacija o držanju Vlačićevu prema t. zv. vjerskom kolokviju u Wormsu 1557.—1558. Vlačićeva isključivost, njegove oštre instrukcije delegatima, sama arhivska dokumentacija o toj diskusiji (Reg. N. Fasc. 230, 462 lista), zapisnici o učesnicima i održanim govorima. Samo jedno Vlačićevo pismo knezu s uputstvima za delegate za Worms i o potrebi isključenja pojedinih lica sa kolokvija, pismo od 23. VII. 1557. obuhvata 22 kaligrafske strane. Završetak na kraju pisan je Vlačićevom rukom i spis nosi njegov potpis. (Fotografirane četiri strane, uključujući i posljednju pisanu Vlačićevom rukom.)
- h) Arhivska dokumentacija o Vlačićevoj *osmodnevnoj javnoj disputaciji* sa Strigelijem o slobodi volje i o čitavoj kontroverzi, u kojemu Vlačić zastupa krajnje determinističko gledište. Tri fascikla iz Reg. N. 355 sa 240 listova, N 356 sa 231 listom (ovaj Fascikl 356 je autentični, od notara ovjereni zapisnik o diskusiji) i Fascikal N 357 sadržavaju materijale o toj diskusiji, kao i kasnije kontroverze i pisma poslije nje i povodom nje. Fascikal 358 sadržava mišljenje superintendenta u Weimaru, magistra Bartolomeja Rosinusa u prilog Vlačićevim tezama.

Fascikal 274 Reg. N. sadržava dva raspisa dekana Filozofskog fakulteta u Jeni od 21. XI. 1559. i od 17. XII. 1559., u kojima izražava svoje i svoga fakulteta poglede na funkcije filozofije protivne Vlačićevima i Vlačićev sud o dekanovom govoru.

Rad je (1957) u *Weimarskom arhivu* bio uvelike olakšan sredenošću arhivske građe i potpunom *čistoćom spisa*, tako da ni na jednom od tih starih *spisa iz 16. stoljeća nije bilo ni zrna prašine*. To govori već o *visokoj arhivskoj tehnici*.

Znatnu korist imao je pisac i od rada u Zemaljskoj biblioteci u Weimaru (Thüringische Landesbibliothek in Weimar). U njoj ima 60 Vlačićevih knjiga i brošura. Bibliotekar je iznosio ne samo ono, što je bilo naručivano po narudžbenicama, nego je iznio čitavu hrpu Vlačićevih brošura, oko 30 najedanput i ostavio ih na raspolaganje čitavo vrijeme. Isto tako je piscu bez zaloga ili drugog osiguranja dopuštao da obe nedjelje uzme kući stare knjige iz 16. stoljeća među njima i hrvatske knjige iz Uracha izdanja 1563.

U biblioteci ima još uvijek 7 *hrvatskih protestantskih spisa*: Prvi del novoga testamenta glagolicom, Augsburška konfesija, dva Abecedarija glagolicom i ćirilicom, dva katekizma (glag. i ćir.) i Symbolum. Postoji tu između ostaloga i *Kralicka Bible* (Biblij Svata) na češkom, u izdanju Češke braće iz god. 1596., *Slovenska* (slovenačka) *biblija Jurja Dalmatina* iz 1584. i *Mali protestantski katekizam* na ruskom, ćirilicom, štampan po naređenju Gustava Adolfa u Stockholmu 1628.

Među *Vlačićevim rijetkim spisima* u biblioteci u Weimaru i spisima o njemu nađena je i pjesma Spangerbergova Vlačićevoj udovici na njemačkom ispjevana povodom Vlačićeve smrti od 78 stihova i dosad nepoznata *Vlačićeva: Elegija o trulosti čovjeka* u 34 ovidijska stiha, u kojoj je izražena osnovna Vlačićeva filozofska misao o materijalnosti i mesnatosti čovjeka. Obe su pjesme prepisane.

3. *Nalazište velikog broja Vlačićevih vlastoručnih pisama u Regensburgu*

U Regensburgu je Vlačić proveo pet godina, neposredno poslije protjerivanja iz Jene (1562—1566). Tu je održavao veze s jugoslavenskim područjima, pripremao svoje planove i izdanja jugoslavenskih knjiga. Tu je izradio i najveće svoje naučne radove.

Kako je živio u Regensburgu u poluzatočeničkom položaju, velik je dio poslova s vanjskim svijetom obavljao preko svoga prijatelja Gala.

I sačuvana pisma upućivana su u glavnome Galu, koji je brižljivo do smrti sačuvao svako pismo i svaku cedulju dobivenu od Vlačića.

Tako je iz Galove ostavštine nastala ova velika zbirka Vlačićevih pisama.

U Gradskom arhivu (Stadtarchiv) u Regensburgu postoji 290 Vlačićevih pisama, raspodjeljenih u Ecclesiastica I i u fascikle 14, 15, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 48 i 69.

Pretežan broj tih pisama, i to 261, nalazi se u fasciklu *Ecclesiastica I.*, Br. 21.

Osim pisama nalaze se u rukopisu u Regensburgu i tri Vlačićeve rasprave.

Skoro sva pisma, koja potječu od Vlačića, pisana su njegovom rukom. Sva, osim triju koncepata, pisanih njemački, latinicom, pisana su latinski. Među tim pismima nema tekstova na hrvatskom, ili na drugom kojem jeziku.

Vlačićeva regensburška pisma nisu izdata. Ona su dvaput obimnije iskorištena, i to: prije sto godina od *Wilhelma Pregera*, kad je pisao veliku i temeljitu monografiju o Vlačiću (*Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit*, 2 knjige, Erlangen 1859. i 1861., ukupno strana 1017) i zatim prije pola stoljeća od dr. Eduarda Böhla, kad je pisao historiju protestantizma u Austriji (*Eduard Böhl, Beiträge zur der Reformation in Oesterreich*, Jena 1902, str. 484).

Ova regensburška pisma su od vrijednosti i za jugoslavensku kulturnu povijest i u tome smjeru ona do sada nisu iskorišćena. U njima ima dokaza neposrednog interesa Vlačićevog za kulturni razvitak jugoslavenskih naroda, a to je njemu značilo za reformaciju u jugoslavenskim zemljama, za crkvenu organizaciju u tim zemljama, za tiskanje hrvatskih i slovenskih knjiga, za stvaranje sveučilišta na evangeličkoj osnovi za Jugoslavena u Regensburgu i u Celovcu, za sudbinu protestanata Hrvata i Slovenaca i njihov rad.

To su pisma Fasc. XXI (*Ecclesiastica I*) Br. 15, 59 i osobito veliko pismo Br. 190. (24 tačke, odnosi se na njegovo preseljenje u Regensburg, osnivanje sveučilišta, dovlačenje u Regensburg slavenske tiskare), 228, 288, 289, 309, 320, 325 i dr. Njegov boravak u Regensburgu 1562. do 1566. jače ga je uvlačio u protestantske odnose u svim austrijskim zemljama i osobito u slovenskim.

Sačuvano je i pismo Vlačićevo Galu (Reg. Archiv, Eccl. I. Fasc. XXI, Br. 274) od 7. III., bez naznake godine i mjesta, ali po svemu zaključujem da je to 7. III. 1568. i da Vlačić piše iz Strasbourga. U tome pismu kaže: »*Hebraismos et librum sacramentarum curabo*«, što bih ja protumačio, da će se Vlačić pobrinuti da pošalje Galu knjigu svojih hebraizama i svoju objavljenu knjigu o sakramentima. A Vlačićevi hebraizmi čine njegovo samostalno i originalno filološko djelo, od kojega nije nađen do sada ni jedan primjerak. (Usporedi odjeljak 9 ovog sastava o tim hebraizmima). Ovo pismo je od posebnog interesa i po tome, što, ako je pisano 1568., potvrđuje, da osim onih hebraizama, koje je Vlačić obradio u Ključu, a Ključ je objavljen 1567., postoji i posebna njegova knjiga hebraizama, što u ostalom i Vlačić sam tvrdi u tekstu Ključa (II. dio, stupac 690, izdanje 1628).

U arhivu u Regensburgu ima veći broj pisama, koja su upućivana Vlačiću iz Beča i austrijskih predjela. To su na pr. pisma br. 115 (iz fasc. 21.), br. 131 (barun Stahrenberg piše Vlačiću i Galu o protestantizmu

u Austriji), br. 152 (pismo Kreljevo iz Ljubljane), br. 2 iz fascikla 48 (grof Nikola Salm iz Beča piše 8. V. 1566. Vlačiću, da dosadašnji propovjednik Praetorius odlazi, pa moli Vlačića, da pošalje što prije drugog pouzdanog, čvrstog duha i ne preoholog), br. 131 iz fascikla 23 (barun Stahrenberg ponovno piše 5. VIII. 1564. Vlačiću i Galu), br. 77 iz fascikla 23 (Vlačićev prijatelj, Magdeburžanin, izvještava ga iz Beča o bečkim dvorskim i političkim stvarima).

Veliki je broj pisama o Vlačiću s raznih strana, prijateljske i neprijateljske. Uopće je Vlačić između 1550. i 1575. tako centralna ličnost u njemačkom i svjetskom protestantskom pokretu toga doba, da je materijal u mnogim arhivima ne samo u Regensburgu o Vlačiću upravo ogroman.

U Regensburgu ima također novih tragova hrvatskih i slovenskih protestanata. Stipan Konzul živio je u Regensburgu od 1553. do 1561. i od 1565. do 1568. I Anton Dalmatin bio je u Regensburgu 1565.—1568. Prvo vrijeme boravka u Regensburgu Stipan Konzul bio je nastavnik na prvoj tada osnovanoj gimnaziji u Gesandtenstrasse (Poetenschule), čini se iz latinskog i muzike. Postoji naime jedno takvo Trubarovo pismo Galu (iz 1553.), u kome govori o tim dvjema sposobnostima Konzulovim (latinski i muzika).

U Regensburgu ima također nekoliko nepoznatih dosad pisama: Vergerija, Krelja, Trubara. Ima i nekoliko pisama Pavla Skalića iz Like, tada dvorskog kapelana u Beču. Jedno pismo Pavla Skalića našao sam i u Gradskom arhivu u Hamburgu. To su njegove teološke teze o potrebi dobrih djela (centralni predmet toga doba u protestantskim teološkim diskusijama). U Beču, u rukopisnoj zbirci Državne biblioteke nalazi se 11 rukopisa Pavla Skalića: njegova fantastična *Genealogija Scaligeorum* (tobože historija njegovog aristokratskog roda) i deset traktata iz opće nauke, sistema nauka i teologije (Signature: 7404; 9575. 1, 2, 3, 4; 9471, 1; 10.438, 1, 2, 3, 4, 5). Skalić je bio sigurno učen, antijezuita, kolebljivac, nesiguran, dijelom i neozbiljan. Vodio je veliku korespondenciju, pisao je i Melanchtonu i Vlačiću, ali nema potvrde, da su mu oni odgovorili.

U regensburškim pismima Vlačićevim javlja se i jedno novo istarsko i hrvatsko lice, Lovro Zadešić (Laurentius Zadesius), koga Vlačić naziva i »popularis« i »gentilis« meus. On je bio prvo protestant, pisao Vlačiću pogrдна pisma protiv pape, zatim se radi karijere odrekao protestantizma i postao kasnije profesor grčkog jezika na sveučilištu u Beču (između 1560—1580).

Kako je Lovro Zadešić poslije 1563. kao profesor u Beču bio aktivan na liniji protureformacije, Vlačić ustupa prvo Galu u Regensburgu Zadešićeva protupapinska pisma, da ih upotrebi protiv Zadešića. Kasnije upozorava bečkog evangeličkog propovjednika, da ta pisma, koja je njemu pisao Zadešić, a sada su kod Gala, iskoristi u borbi protivu protureformacije.

Od daljih regensburških Vlačićevih pisama Vlačiću i uopće od obilate regensburške arhivske građe mogu za hrvatska i slovenska istraživanja biti od koristi još i ova pisma.

1. U fasciklu br. 11 Ecclesiastica I., br. 99. d. ima pismo senata u Regensburgu iz godine 1560. upućeno Vlačiću, kojim moli Vlačića, da preporuči jednog dobrog magdeburškog borca za superintendanta u Regensburgu;
2. U istome fasciklu spisi pod br. 116 od 27. VI. 1570. odnose se na Galovu ostavštinu poslije njegove smrti;
3. U fasciklu br. 14. Ecclesiastica I., pod br. 105. postoji pismo P. P. Vergerija Galu u Regensburg od 15. VII. 1556. Vergerij pita, gdje je Stipan Konzul, koji treba da je otišao u Regensburg, moli Gala, da u odsutnosti Stipana Konzula šalje pisma na onu osobu, koja je najbliža kraljevskom dvoru. Pismo P. P. Vergerija Galu pod br. 123 u istom fasciklu odnosi se na Vergerijeva nećaka, koji je još u zatvoru, i požurivanje intervencije u korist toga nećaka.
4. U istom je fasciklu pod br. 121 pismo falačkog kneza Ottheinricha Vlačiću od 19. IX. 1556., kojim poziva Vlačića za profesora na sveučilište u Heidelberg.
5. U fasciklu 15. Ecclesiastica I., nalazi se Vergerijevo pismo Galu, od 3. VI. 1556., kojim ponovno moli, da se Gal zauzme za njegova nećaka, koji je u zatvoru u Veneciji. U istom fasciklu pod br. 1. još je jedno Vergerijevo pismo Galu od 16. XI. 1557., u kojem moli, da se njegove knjige odmah šalju u Ulm.
6. U fasciklu br. 17. Ecclesiastica I., nalazi se Galova molba od 17. III. 1562. upućena senatu u Regensburg, da dopusti Vlačiću da drži u Regensburgu predavanja svojim studentima. U istome fasciklu pod br. 9. je molba Vlačića i Gala upućena Senatu, da im dopusti da izdaju neki polemički spis. U istom su fasciklu pod brojevima: 14, 17, 27, 28, 33, 34, 38, 44 i 48 spisi, koji se odnose na Vlačića. Među njima je najvažniji spis br. 48, zapisnik Senata Regensburga od 1. VII. 1566. od 11 strana njemačkog teksta o otkazu boravka Vlačiću.
7. U fasciklu br. 18. Ecclesiastica I., ima 6 cedulja i jedno pismo Vlačićevo Galu, 4 Vergerijeva pisma iz god. 1558., i jedno pismo Pavla Skalića Galu, da mu dobavi i pošalje (u Beč) jednu hebrejsku bibliju.
8. U fasciklu br. 21. Ecclesiastica I., ima 340 brojeva korespondencije između Matije Vlačića i Nikole Gala u godinama 1553.—1570., ali najviše 1562.—1568. Ako se pribroje i sitne cedulje, kojih uz jedan broj ima često više, sve do 10 ili 11, broj se tih pisama znatno povećava. To je vrijeme, kad je Vlačić u glavnome u Regensburgu i piše Galu iz kuće u kuću, šaljući pisma i cedulje po svojoj djeci. U tome fasciklu, osim pisama ima i više rukopisnih sastava. U slijedećim brojevima navodimo više takvih pisama i rukopisa, od interesa za jugoslavenska istraživanja.

9. Eccl. I., Fasc. 21, list br. 15, Vlačić piše Galu iz Regensburga u Regensburg, bez datuma, između 1562. i 1565. i moli ga, da pita tiskara (u Regensburgu), da li može da preuzme posao tiskanja, ako bi mu se dao *dobro napisani rukopis*, kako je nekad *Lothar u Magdeburgu izdavao poljske i češke spise*. Trebalo bi saznati, da li se gospoda (t. j. gradski senat u Magdeburgu) mogu umiriti i zadovoljiti time, ako staleži onih krajeva (*»status illius regionis«*) potvrdi, da ti spisi (koji se imaju tiskati) nisu ni pogrdni ni bezbožni. Ali Vlačić odmah izražava sumnju, da će senat u Regensburgu htjeti dopustiti štampanje takvih spisa, jer želi, da Vlačić ostane nepriječen (*»Sed vix permittent ut frigemus«*). Svakako neka se njima pošalje Gaislerovo pismo. Prema tome pismu Vlačić priprema izdavanje nekih hrvatskih ili slovenskih spisa u Regensburgu i moli Gala, jer sam ne smije da stupa u kontakt s tiskarom, da razvidi, da li bi tiskara tisak mogla primiti i izvršiti i da li bi grad dopustio štampanje takvih spisa, ako bi sabor onih područja potvrdio, da su spisi ispravni. Uprava onih područja, *»status illius regionis«* mogu biti samo Kranjski staleži, jer je to na jugoslavenskom području jedina vlast, koja ima povjerenje u Vlačića i pomaže ga u njegovu radu.

Nije sigurno, tko su *»oni«*, kojima se ima poslati Gaislerovo pismo, da li su to Trubar i Krelj, koji su u Ljubljani, ili su Konzul i Dalmatin, koji su u Tübingenu. Vjerojatno su Trubar i Krelj.

Gaisler je jedan od tadašnja dva štampara u Regensburgu.

10. Eccl. I., Fasc. 21, list br. 69. Vlačić piše Galu bez oznake mjesta, bez datuma, ali čini se u isto vrijeme o štampanju knjiga, neka raspravi pitanje sa gospodinom Stefanom (*»tu igitur cum domino Stephano age«*).

(Ovaj Stefan može biti Stipan Konzul, jer se ni jedan tiskar tada u Regensburgu ne zove Stefan).

11. Eccl. I., Fasc. 21, list br. 74. Vlačić Galu iz Regensburga u Regensburg, bez naznake datuma, ali u isto vrijeme i o istoj stvari. Vlačić piše, da je (neko) na svoju ruku pisao Sebastijanu (Krelju) radi uputa za tiskanje, ali mu nitko nije odgovorio. A mogao je za to pitati njega (Vlačića). I neka to uradi sada, bez obzira na ono, što mu je prije rečeno.
12. Eccl. I., Fasc. 21, br. 11. Vlačićevo pismo Galu iz mjesta u mjesto bez datuma. Vlačić javlja, da je jučer bio kod njega neki husitski naučnik, koji je dolazio iz Beča i govorio je tamo (u Beču) s turskim izaslanikom. Čini se, da je taj turski izaslanik bio poturčenjak (Jugoslaven). Vođeni su pregovori za kratko primirje. Husitski naučnik je pokazivao skorašnje njemačko izdanje husitske konfesije.
13. Isti Fasc. 21, br. 13. Vlačić Galu bez datuma, iz mjesta u mjesto javlja, da je završio prvi dio *hebraizama*, u kojem su pojedine riječi

sredene alfabetskim redom. Hoće da pošalje u Frankfurt. Ako Gal želi da vidi, neka javi.

14. Br. 16 u istom fasciklu 21. Vlačićevo je pismo upućeno Nikoli Galu i Bartolomeju Schoberu bez datuma (ali 1564. ili 1565.) iz Regensburga u Regensburg na dvije strane velikog formata o optužbama, koje su proti njemu podignute od mjesne (protestantske) crkve: da postupa proračunato, da izvlači milostinju od siromaha, da je njegov ugovor (s gradom Regensburgom) izazvao i troškove i povredu doktrine. (Radi se, čini mi se, o ugovoru zaključenom s gradskim senatom, koji je primio na polog Vlačićevih 2.100 talira, dajući mu za to godišnju kamatu od 105 talira, od koje je Vlačić u Regensburgu živio godinu dvije, a na kamatu je bila povika.) U tome pismu Vlačić piše:

»O dobri i živi bože, tebi se obraćam, poslije toliko stradanja, koje sam podnio zbog vjere, i poslije opasnosti, kroz koje sam prošao, i uposred sadašnjih opasnosti i tolikih smrti (njegove djece i žene) i u progonima, brigama i mukama, kojima nema kraja, koje podnosim zbog opće stvari, (kako) mogu da mi takve stvari predbacuju, i to ne ma koji nevjernici ili progonitelji, nego prijatelji i učitelji tvoje crkve«.
15. Br. 26. u istom fasciklu 21. Vlačić se tuži Galu na svoje zdravstveno stanje. Ne može ništa da mu želudac probavi. »Sinoć sam za večeru jeo sirovo meso, bolje rečeno, samo sam okusio«.
16. Br. 89. Vlačić Galu bez datuma: »Ovaj Talijan, književnik, pobjegao je iz Ferrare prije dvije godine zbog vjere. Bio je u Ljubljani zatim u Beču. Noćas je prenoćio kod mene«. Moli Gala, da mu oprosti, što mu šalje stranca i što ga radi dobra crkve uznemiruje.
17. Br. 98. Vlačić pita Gala za novosti: »što ima nova iz Ugarske i iz Saksonske«. Isto u cedulji 107 pita Gala, što zna o Turcima, u cedulji 113, što ima u Austriji.
18. Br. 152. Pismo Sebastijana Krelja Vlačiću iz Ljubljane od 27. I. 1565. na latinskom. Krelj se izvinjava i brani od nečega, što mu Vlačić predbacuje. On nije dao nikakvo mišljenje protivu Vlačića. Ali ostaje pri svome, da nije dozvoljeno uzimati kamate na pozajmljeni novac, kad to crkva zabranjuje. (A Vlačić je optužen od strane svoje crkve, da daje novac na zajam i da uzima kamate).
19. Br. 163. Feudalac Heinrich Reiss iz Graza piše 21. X. 1564., da je protjerao vlačićevskog popa, što pravi nered (»den Friedstörer und flacianistischen Pfaffen«) i završava psovkom na »flacijanističkog Satana«.
20. Br. 180. Vlačićevo pismo Galu, bez datuma i mjesta, ali iz 1566. o Vlačićevom protjerivanju iz Regensburga. Neko mu je rekao, da je taj mislio, da se za sada samo ukloni na neko vrijeme, a porodicu da ostavi u gradu, ali Vlačić potvrđuje, da mu je nametnuta »puna migracija«.

Vlačić opisuje, da je na dvoru u Augsburgu u početku bio prijateljski primljen i njegova knjiga (posvećena caru Maksimilijanu II.) prihvaćena, da ga je taj, koji ga je primio na dvoru, pozvao i svojoj kući, da se tamo u razgovoru o sakramentima raspalio, zatim se umirio, pozvao ga na večeru i prijateljski ga otpustio.

21. Br. 185. Vlačić Galu. Jako se plaši svoje nove ženidbe.
22. Br. 226. Vlačić pita Gala za istočne crkve. Izručuje pozdrav svoje žene i svojih blizanaca.
23. Br. 257. Vlačić savjetuje Galu, da se neko (učitelj za školu ili propovjednik) ne šalje u Ljubljanu, ako se može naći podesniji.
24. Br. 265. Vlačić već prognan iz Regensburga 1567. iskazuje bol zbog raspadanja susjednih crkava. »O meni, sve je nesigurno. Porodica mi je u Frankfurtu. Stvari su mi u Nürnbergu. Vidim, kako se raspada sve, što je moje«.
25. Br. 266. Vlačić Galu: »Izradio sam prijedlog, kako Korutanci (Carinthiaci) treba da odgovore ... Pošalji im, ako bude sabor.«
26. Br. 286. Gašpar Kokevitz piše iz Wittenberga Galu, na Antonje 1563.: »Molim vas obavijestite me, gdje boravi naš dragi brat i prijatelj gospodin Ilirik«.
27. Br. 308. Vlačić piše Galu iz Regensburga, poslije četvrt stoljeća svoga boravka u Njemačkoj: »molim te napiši mi (koncept) dobre pismene preporuke *lijepim njemačkim riječima*, kako sam i prije tražio«.
28. Br. 320. Vlačić Galu bez datuma. Misli, da bi dobro bilo, da Gal upozori Ungnada na ljutnje Truberove, da bi taj (Ungnad) nadležne upozorio, da budu na oprezu. dok se ona crkva ne konstituirala kao luteranska.
29. Br. 325. Vlačićevo pismo Galu poslije odlaska iz Regensburga, bez datuma. Vlačić pita, da bi volio znati, da li je Krelj još živ. Niko mu ništa ne javlja o njegovoj (Vlačićevoj) očevini. Pozdravlja Schobera.
30. Fasc. 59. Ecclesiastica I. Vlačić šalje Galu iz Frankfurta u Regensburg 23. III. 1567. pismo i tri primjerka svoga Ključa, i to jedan za senat, jedan za Gala, a treći neka stoji, dok Vlačić ne javi, kome da se preda.
31. Fasc. 59. br. 37. i 38. Kreljeva posljednja pisma iz Ljubljane, listopada 1567. pisana rukom kaligrafa. Javlja, da je Bartol Schober bio u Ljubljani. Ljubljana nije tako blizu turske granice. U Ljubljani ima i takvih protestanata, koji su tu rođeni, a govore njemački. (Pred smrt Krelj traži zamjenu za sebe.)
32. Fasc. 15., List br. 70. Vlačićevo pismo Galu iz Jene u Regensburg, 16. VIII. 1557. Treću centuriju (u rukopisu) poslao je u Nürnberg, da ljudi, koji su nestrpljivi, vide, da je stvar ozbiljna. Radi na pripremanju Sinoda i na sporazumu s Wittenbergom. Ali treba osuditi ono, što se mora osuditi, da bi *pokazao bijednoj Njemačkoj* (»de Commonstrando miserae Germaniae«) put, da bi mogla u buduću da izbjegne nesrećama.

4. Arhivska građa u Gradskom arhivu u Strasbourg

Vlačić je proveo u Strasbourg šest godina (1567–1573) iza protjerivanja iz Regensburga i neposredno iza pokušaja da se skrasi u Antwerpen, koji nije uspio, sve dok nije i bio potjeran i iz Strassbourga (1573). To su njegove godine života 47.—53. (protjeran je dvije godine prije smrti). On je bio dao obavezu kao i prije u Regensburgu, da se ne će miješati u crkvene sporove, a protivnička strana (ne iz Strassbourga, nego iz Njemačke) vješto ga je ponovno uvukla u diskusiju i borbe, tobože radi stvaranja mira, i postigla time, da je Vlačić bio protjeran i iz toga grada, koji mu je ne samo pružio utočište, nego ga u najtežim danima i uprkos najoštrijeg pritiska na grad, branio, pomagao i zaštićivao do kraja. O njegovoj borbi da dođe tamo, da dobije dozvolu boravka i stekne građansko pravo, o borbi, da tamo ostane, o pomoći, koju mu je grad stalno pružao, čak u novcu, dok je mogao, protivu volje cara i velikog feuda, o prijateljima koji su vjerno ostajali uz njega, o stanovanju, radu, diskusijama, protjerivanju i o posebnom njegovom filozofsko-teološkom učenju sačuvano je u Gradskom arhivu (Archives de la Ville) u Strasbourg vrlo mnogo. U Jeni i u Regensburgu Vlačić je još u punoj snazi, u Strasbourg mu snage već malaksavaju, što se primjećuje i na rukopisima (slabljenje vida).

Arhivska građa sačuvana u Gradskim arhivima u Strassbourgu, pohranjena je u ovim kodeksima:

a. *U Codexu* br. 156. označenom: *Epistolae ad historiam ecclesiasticam III. F.* na stranama 310—337 (paginacija je po stranama, ne po listovima) ima 11 što pisama, što cedulja pisanih Vlačićevom rukom, a upućenih propovjedniku Joanni Flinnero i jedno veliko pismo na njemačkom, koje nije pisano Vlačićevom rukom, ali ima vlastoručni Vlačićev potpis. Pisma su ponajviše načelne prirode i odnose se na sadržaj Vlačićeva učenja, ali ima i ličnih stvari. U pismu br. 91 na str. 221. žali se, što mora da udiše smrad iz »cloaca illius Marcianae domus«. Vrata se moraju često otvarati, jer ima veliku obitelj i osobito odrasle već djevojke.

b. *Veliki Codex 207: Varia concernant le Flacianisme* ima 280 listova velikog formata prijepisa pisama, mišljenja i diskusije o Vlačićevim tezama o determinizmu. Spise su prepisivale dvije ruke god. 1589., kad je taj kodeks i povezan, a materijal se odnosi na god. 1571. Na listu 14. verso pa sve do lista 36. ima 44 strane opisa diskusije, koju je Vlačić imao sa svojim protivnikom Jakovom Adraeae. Na tu diskusiju odnosi se Vlačićev rijedak posmrtni autobiografski spis, koji se nalazi u Wittenbergu: Kurtze Widerlegung des poetischen Dialogi . . ., objavljen 1576.

c. *Codex 181: Varia ecclesiastica* sadržava prijepise triju za Vlačića značajnih pisama iz godine 1556., i to: Melanchtonovo pismo Languetu o Vlačiću od 15. VII. 1556 (kad su već devetu godinu Melanchton i Vlačić predstavnici i vođe dvaju suprotnih tabora) s puno topline za Vlačića i staračkim sumnjama da njegov (Melanchtonov) život ne bi bio

siguran, kad bi sam razgovarao s Vlačićem; drugo je pismo Vlačićevo Languetu od 21. VII. 1556. kao odgovor na ono Melanchtonovo; treće je pismo Melanchtona Vlačiću od 4. IX. 1556. na pet strana (list 92 do 94 verso) pisano književno i vrlo interesantno i karakteristično za oba dva: za Melanchtona i za Vlačića.

d. *Codex br. 76.* Na poledini stoji: Archives St. Thomas 45Qu Doctrinae Schwenkfeld. Unutra je velik poseban dosije nepovezanih listova s natpisom: »1557—1573. *Pieces concernant la doctrine de Flacius Illyricus sur la peche originel et sa condemnation a Strassbourg*«.

e. *Codex br. 34* ima deset Vlačićevih memorijala o njegovu učenju, pisanih tuđom rukom, ali s njegovim potpisom.

f. Drugi kodeksi sadržavaju materijal bilo Vlačićev ili o Vlačića. To su: *Varia Ecclesiastica VIII*, *Codex br. 173*, *Codex br. 36*, *Codex br. 55*, *Codex br. 159*, *Codex br. 202*. Ove sam prelistao, nešto zabilježio, ali nisam mogao potpuno savladati materijal, jer je materijal velik, a vrijeme je bilo kratko.

Pregledao sam kataloge *Sveučilišne biblioteke*, i tamo ima 84 *Vlačićeve djela* i rijetka knjižnica: Heldelinov posmrtni govor o Vlačiću.

Tražio sam u Strassbourgu i hrvatske protestantske knjige. Bilo ih je, postoje možda još, ali ih ni s pomoću bibliotekara dr. Rotha nisam mogao pronaći.

Bio sam i u protestantskom seminaru Collegium Wilhelmitanum kod crkve St. Thomas i tamo sam našao 44 Vlačićeve tiskana djela, među njima i neka, kojih na pr. u Beču (gdje ih ima jako mnogo) nema. Među njima i tiskani spis zadnje disputacije, koju je Vlačić držao prije smrti (in arce Langenau Silesiorum 12. V. 1574.), tiskan u Berlinu 1585. Signatura seminarske biblioteke 4° Varia 460. Tu je također spis Vlačićev njegova antikritika na kritiku centurija: *Refutatio invectivae Brunni contra centurias Basel 1566. Sign. In 4° Varia 221.*

5. *Vlačićeve zaostavština biblioteci u Wolfenbüttelu.*

U *Wolfenbüttelu* ima velik broj Vlačićevih neizdatih rukopisa, znatan broj pisama, koje je Vlačić primio, više njegovih pisama. U stvari tu je najveći dio njegove rukopisne zaostavštine. Vlačić je umro 1575. u Frankfurtu na Majni. Dvije godine zatim vjenčao se njegovom udovicom direktor tamošnje gimnazije Heinrich Petreus. Žena mu je brzo umrla, a Petreus je s većim brojem Vlačićeve djece živio kasnije u *Wolfenbüttelu*. Tu je 1597. Heinrich Petreus prodao Vlačićeve rukopise i Vlačićevu bogatu rukopisnu biblioteku i čitavu Vlačićevu književnu zaostavštinu vojvodi Heinrichu Juliusu od Braunschweiga za 1095 1/2 talira.

Tako se u *Wolfenbüttelu* nalazi i Vlačićeve zbirke starih rukopisnih knjiga i Vlačićevi neizdani rukopisi. Ali tu je vjerojatno sačuvana i Vlačićeve lična biblioteka, tiskane slavenske knjige i spisi, ma da to nije

posebno katalogizirano kao Vlačićevo. Tu je i velika zbirka starih prijevoda biblije.

O rukopisima u Wolfenbüttelu postoji tiskani katalog: *Dr. Otto von Heinemann, Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, 9 svezaka, 1884.—1903. Od ovoga kataloga postoji u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu pet svezaka (prva četiri i deveti). Čitav katalog postoji u rukopisnoj zbirci bečke Nacionalne biblioteke.

Osim Vlačićevih rukopisa, koji su sadržani u ovom tiskanom katalogu, a tih ima najviše, postoji u Wolfenbüttelu *dopunski rukom pisani katalog*: Flaciana Extra s naznakama 64.9—12 fol. Helmst, 64, 2, 64, 9, fol. Aug., 64. 10 Extra fol., 20. Novis. in fol. i 84. 18 Extra fol.

Vlačićeve zbirke u Wolfenbüttelu sadržava i čitav niz kodeksa Vlačićeve dokumentacije o događajima, koji su se tada zbivali i u kojima je sam sudjelovao: o tridentinskom koncilu, o interimu, o sukobima s Rimom i o svim sukobima unutar protestantizma, u kojima je on sudjelovao, a tih je bilo mnogo, dugo su trajali, bili su načelni i mnogo se o njima pisalo tada, poslije i danas.

U Codexu 64, 1 Helmst. ima 93 pisma upućena Vlačiću u njegovo magdeburško vrijeme 1550.—1556., među njima 29 iz Hamburga, zatim iz Mansfelda, Eislebena, Nürnberga, Rostocka, Beča, Basela, Wittenberga, Hannovera i Halberstadta.

U Codexu 743. 10. Helmst. (*Collectanea Flaciana*) list 35 ima jedan Vlačićev koncept pisma nekom plemiću, koji traži hrvatskog propovjednika (*»de sclavonico concionatore«*) i po mjestu i po vezi s listom br. 36 može to biti grof Salm. Vlačić savjetuje tome feudalcu (kao što mu je i prije pisao), da brzo dovede takvog propovjednika, da bi mogli i njegovi podanici i susjedi postati protestanti. Ali u pogledu ličnosti neka se grof posavjetuje s Kreljom u Ljubljani, koji može da pošalje podesnog čovjeka.

Codex 741.4 Helmst. i 743.10 Helmst. (oba: *Collectanea Flaciana*) su Vlačićevi rukopisi i u njima ima najviše njegova individualnog. To su nacrti radova, planovi, podaci, iz kojih se vidi način i tehnika njegova rada. Među rukopisima te su sveščice najmanje i po broju listova i po formatu.

U Codexu 71^b — Helmst. 10, list 220—224 nalazi se prijepis Vlačićeva pisma Johannu Ungnadu i odgovor Ungnadov (1559), ali se to ne odnosi na naše stvari, nego na saziv protestantskog sinoda. Isto tako sadržava Codex 74.25, list 318—320 Vlačićevo i Galovo pismo Ungnadu u pogledu kolokvija, t. j. diskusije Vlačićeve i Andreaejeve.

U Codexu 75 Helmst., koji sadržava 470 listova, skupio je Vlačić Statute i privilegije sveučilišta u Jeni, na kome je bio pet godina profesor, raspored predavanja na svim fakultetima (negdje iz 1561.), tok i metode studija.

Vlačić je sve to nosio sa sobom u Regensburg i Celovac, kad je u tim mjestima namjeravao osnovati sveučilište.

U Codexu 507.6, Helm. list 141 i 142 nalaze se Vlačićeve obračuni njegovih vlastitih knjiga, koje je raspačavao preko povjerenika.

Codex 64.10 Extra fol. list 162 sadržava pismo nepoznatog pisca iz Frankfurta na Majni o zadnjim satima Vlačićevega života, o posljednjim njegovim rečenicama i opću karakteristiku toga velikog čovjeka: Pravi muž, tako mi Herkula, zaključuje pisac.

Codex 11.7 Aug. sadržava rukopis Vlačićevega prvog nastupnog i programskog predavanja na sveučilištu u Jeni.

Codex 11.20 Aug. sadržava Vlačićevegu zbirku dokumentacije o pripremama za magdeburške centurije, o održanim sjednicama, o donesenim odlukama kao i čitavi tekstovi njegovih na sjednicama prihvaćenih prijedloga: tekst Consultatio, Methodus historiae ecclesiasticae i dr.

U Wolfenbüttelu postoji *velika količina* Vlačićevega *neizdatih rukopisa*. To su (po mome sudu):

1. Rukopisi, koji su bili pripremljeni za tisak neposredno prije njegove smrti, na čisto prepisani.

a) Glossae in Vetus testamentum Pars Prima, Glossa in Genesin. Listova rukopisnih	627, strana 1254
b) Pars II., Glossa in Exodum listova	395, strana 790
c) Pars III. Glossa in Leviticum listova	528, strana 1056

Listova 1.550, strana 3.100

2. Rukopisi, koje je Vlačić napisao i prijepise popravljao, ali nisu dobili završni oblik:

a) Glossa in duos libros Samuelis et duos libr. Regum listova	531, strana 1062
b) Glossa in duos libros Paralip. Essedrae ... Ecclesiasten, Cantice canticorum	
c) Glossa in Apocrypha V. T., listova	68, strana 136

3. Rukopisni koncepti, koji nisu prerađivani ili su služili kao osnova za druge radove:

a) M. Fl. III. Ennaratio in Pentateuchum (Vlačićevega ruka) listova	446, strana 892
b) Ennaratio in Genesin, pisana u Regensburgu	116, strana 232
c) Ennaratio in Regum II. et III. (Vlačićevega ruka)	162, strana 324
d) Ennaratio in II. Paralip.	96, strana 192
e) Ennaratio in Evangelia Matthaei, Marci, Lucae	150, strana 300
f) Ennaratio in St. Pauli epistolam ad Romanos et ad Corinthos	70, strana 140
g) M. Fl. III. Collectanea biblica	140, strana 280

1190, strana 2260

Osim toga postoji veliki rukopis signatura 199^b Helmst.

listova 717, strana 1434

Glossa in Totum Novum Testamentum.

Kako je Vlačić neposredno prije smrti izdao ogromni svezak Glosse in Novum Testamentum, pretpostavljam, da mu je ovaj rukopis, kao i rukopisi Ennaratio in Evangelia, in epistolas Pauli služio pri redigiranju tiskane glosse.

Ovo vrijedi i za veliki rukopis:

Ennaratio M. Fl. Ill. in epistolas Paulinas, eiusdem Notae in epistolas Petri et Johannis, signatura 741.1. listova 435, strana 970

također i za njegov rukopisni Commentarius in Epistolas Jacobi et in Apocalypsin signatura: 741.2. Helmst. listova 99 strana 198

Odvojen od toga je Vlačićev rukopis: Lucubrationes Flacianae, Sign. 741.3. Helmst. od 70 listova odnosno 140 strana.

U Wolfenbüttelu sam prvi put našao (zatim sam ga našao i u Weimaru i u Strasbourgu) pogrebni govor, koji je o Vlačiću napisao Heldelin, njegov poštovalac i pristaša. Govor je opsežan, čitava knjiga i da je bio čitan, morao bi trajati deset i više sati.

Kako se Heldelin družio s Vlačićem posljednje godine i dane njegova života, ima u tome govoru i novih biografskih podataka. Govor Heldenlinov je objavljen iste (1575) godine t. j. godine Vlačićeve smrti. Skupa s govorom tiskan je i Vlačićev drugi autobiografski spis: Narratio actionum et certaminum i tu je tiskan u cjelini. U tom Vlačićevom originalnom autobiografskom spisu nalazi se i podatak, da su istarskog Hrvata protestanta Lupetinu oko 14 godina izdržavali (hranili) u venecijanskom zatvoru njemački trgovci protestanti, od kojih je jedan 1570. bio još živ u Augsburgu i zvao se Vuk Herwart (Wolf Herwart).

U Wolfenbüttelu ima i velik broj Vlačićevih tiskanih radova. Tu sam prvi put našao i njegovu ogromnu Glosu uz Novi testament, prvo izdanje Basel, 1570. 1.394 strana velikog folijanta, svaka strana ima dva stupca, u svakom stupcu je 70 redaka. Tu je na svakoj strani grčki tekst novog zavjeta, do njega Erazmov latinski prijevod i Vlačićev komentar svake glave. Drugo izdanje ovog djela objavljeno je skoro 100 godina poslije prvog, u Frankfurtu na Majni 1659.

U Wolfenbüttelu nalazi se i više izdanja velikog znanstvenog djela Vlačićeva Ključa svetog pisma (Clavis scripturae sacrae), prvo izdanje u Baselu 1567. (jedan primjerak postoji i u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), drugo izdanje 1580. u Baselu, treće izdanje 1609. u Baselu, četvrto izdanje u Baselu 1628 (postoji i u Zagrebu u knjižnici Jugoslavenske akademije), peto izdanje 1674. u Jeni, šesto izdanje 1719. u Frankfurtu i Leipzigu.

U Wolfenbüttelu, Codex 70 Helm. našao sam i Vlačićevu dokumentaciju religiozno-crkvene strane husitizma, prijepis (44 strana) kompaktata legata Bazelskog koncila i generalne kongregacije Češke i Mo-

ravske, dekret iz 1486., postupak na koncilu u Konstanci, Učenje češke braće i dr. Ima i originalnih čeških rukopisnih knjiga.

U istoj biblioteci (Herzog August Bibliothek) u Wolfenbüttelu ima 9 hrvatskih protestantskih knjiga, od toga tri ćirilicom. Čitav prijevod novoga zavjeta nalazi se tu u glagolici i ćirilici u posebnoj dvorani biblija.

6. Vlačićeva pisma u Rukopisnom odjeljenju Nacionalne biblioteke u Baselu

Vlačić je bio upisan na sveučilištu u Baselu 1539. Sačuvana je Matična knjiga s njegovim upisom.

U Baselu su štampani njegovi veliki radovi, među njima centurije, Katalog, Disputatio, Clavis, Confessio Taboritarum, i dr. Profesor Oporin bio mu je profesor, kasnije i glavni izdavač njegovih spisa.

Vlačićeva pisma, sačuvana u Baselu, jesu ova:

a. U rukopisnoj zbirci Nacionalne biblioteke u Velikom kodeksu signatura Usor. Pr. Gr. II. 9 ima šest Vlačićevih pisama pisanih njegovom rukom. To su brojevi i listovi kodeksa 141, 142, 143, 144, 145, 146. U njima Vlačić bilo šalje rukopise ili požuruje tiskanja svojih rukopisa, koji se nalaze kod Oporina, ili traži, da mu se neki rukopisi vrate (kad je izdavač Oporin umro). Kako je s izdavačem bio u intimnim odnosima, javlja u pismima svoje stanje i stanje mjesta, u kome se nalazi.

Pisma potječu od 1. V. 1565., od 28. XI. 1565., od 29. X. bez naznake godine, ali svakako poslije 1566., od 24. VIII. 1568. i 1. XI. 1568.

Tri sam ova pisma fotografirao: br. 141, 142 i 145.

(U istome kodeksu nalaze se pisma Matije Vlačića Ilirika od 9. VIII. 1580. i 6. X. 1581., ali to su pisma Matije Vlačića Ilirika mlađeg, t. j. sina, profesora medicine i filozofije, jer su pisana poslije smrti Vlačića starijeg.)

b. U kodeksu Epistolae virorum eruditorum saec. XVI, Tomus I (Sign. Mscr. Ki. Ar. 18¹²) ima zajedničko mišljenje, potpisano od Vlačića i Wiganda, a upućeno Ivanu Ungnadu na njegovo traženje, o načinu, putovima i sredstvima da se dokrajče »sadašnji religiozni sporovi«, t. j. religiozni sporovi unutar protestantizma.

c. U kodeksu Epistolae diversae ad diversos, sign. G. I. 25 ima jedno nalijepljeno pismo, pisano Vlačićevom rukom od 10. X. bez naznake mjesta i godine, u kome se ispričava, da su u štampanom Kalvinovom djelu, kojim pobija Interim, izvršene neke ispravke, prije nego je on tamo došao.

d. U kodeksu Epistolae praesertim ad varios eruditos Basileses 1535—1678, sign. U^{sa}. g² I., 20^b ima na listu 68 nalijepljeno jedno pismo. pisano Vlačićevom rukom od 6. III. bez naznake godine i na listu br. 70 drugo isto takvo pismo. Oba su upućena Heinrichu Petri.

e. Vlačić je prvu godinu svojih studija na sveučilištu proveo u Baselu i u istoj rukopisnoj zbirci u Baselu nalazi se i imatrikulaciona knjiga sveučilišta u Baselu za školsku godinu 1539./1540. U njoj ima upis Vlačićev na sveučilište: *Matheus de Franciscis (ili de Francistis) de Albogna, dioc. Polensis, sub dicione Venetorum, pauper.*

Dao sam fotografirati tu stranu, a dobio sam i ilustrirani naslovni list imatrikulacione knjige.

U vezi s time navodim, da sam u toj biblioteci u Baselu pronašao oba tiskana glavna djela Vlačićevog učitelja u Mlecima Egnacija, koja sam dosta tražio, kao i dva djela Avenarius Jo: *Grammaticae ebraicae sanctae linguae i Liber radicum seu lexikon hebraiaem* (1589), koji je rađen po Vlačiću.

U označenom pismu br. 141 Vlačića Oporinu od 1. V. 1565. Vlačić pozuruju tiskanje svih izdanja hebraizama: »*Sicut coram oravi ita etiam nunc absens oro et obsequo primo quoque tempore hebraismorum* (podvučeno u originalu) *editionem incipiat*«. To je onaj Vlačićev lingvistički spis, koji je bio u tisku, a koji dosad nisam uspio pronaći. Po njegovoj (Vlačićevoj) tiskanoj naznaci u Clavisu, imao je to biti etimološki rječnik: hebrejsko-grčko-latinski-njemački-hrvatski.

7. Tragovi u Magdeburgu

U *Magdeburgu* je Vlačić boravio 8 godina, vodio otpor protiv uniženja, držao 13 mjeseci borbeni duh u gradu, zaposjednutom od carske vojske, izvojevao svoju najveću pobjedu i postigao najveći naučni uspjeh planirajući, pripremajući i izdajući *Magdeburške centurije*, prvo veliko kolektivno djelo i grandioznu historiju prvih 13 stoljeća naše ere.

Kako je *Magdeburg* bio popaljen u tridesetgodišnjem ratu od austrijske carske vojske 10., 11. i 12. 5. godine 1631., u požaru grada izgorjeli su i arhivi. Još je više grad uništen 1945. bombardiranjem Amerikanaca.

Zbog toga originalnih rukopisnih *spisa Vlačićevih*, koji bi se vodili ma u kome registru pod Vlačićevim imenom, *nema* ni u *Gradskom arhivu*, ni u *Zemaljskom arhivu*.

Ono, što sam u *Magdeburgu* tražio i našao, jest ovo:

prvo: to su opisi opsade *Magdeburga* 1550.—1551., kad je Vlačić bio u gradu; tih opisa ima više;

drugo: *brošure Vlačićeve*, koje je tada štampao u *Magdeburgu*, a kojih drugdje nema.

Među tim Vlačićevim rijetkim brošurama našao sam i ove:

a. *Eine erschreckende Historie von einem den die Feinde des Evangelii in Welsh Land gezwungen haben, den erkannten Christum zu verleugnen*, *Magdeburg* 1549. Brošura obrađuje slučaj talijanskog advokata Spira (prema Vlačiću) odnosno Spiere (po drugima). Kako je o tome slučaju konvertitstva mnogo pisano već tada, a pisali su o tome i Ver-

gerij i Calvin, od interesa je ovo Vlačićevo izdanje, koje je, čini mi se, prvo, t. j. objavljeno je prije Vergerijeva i Calvinova. Svakako je Vlačić napisao samo predgovor, a tekst mu je možda dao Vergerij, možda i neko drugi od njegovih veza u Veneciji i Padovi, kojih je Vlačić imao više, i Vlačić je taj tekst korigirao, jer ima u njemu posve Vlačićevih umetaka i napomena, među njima i prigovor (posredan, ne spominjući ime) i samomu Vergeriju na idejnu neizgrađenost. U spisu se spominje, da je Vergerij Spiru posjećivao u Padovi u njegovim mukama i pokajanju, što se opet otrgnuo od protestantizma, a nije mu pravo umio pomoći.

Ova brošura daje naznake za postojanje veza između Vlačića i Vergerija više godina prije prijelaza Vergerija u Njemačku.

b. *Breves summae religionis Jesu Christi et Antichristi*, Magdeburg 1550.

Brošura važna zbog toga, što su u njoj iznijete sadržajno iste postavke kao i u hrvatskom *Razgovaranju meju papistu i jednim luteran* stumačeno (tobože) po Antone Senjanine, štampano u Padovi (?) miseca setembra godine 1555. Kako je ovo Razgovaranje — kako bih ja zaključio — izrađeno u *labinskom narodnom govoru* (primjeri izraza: naprida, ovdika, ondika, parnese, za ništare, zadaržaju, i mi dimo, popeljal, zač, ča diš, bolnik, maljahan, *O nebore ti, Nebog*, vazeti, vijilija, i š njon, zal put, prašće, *molin boga vidit te jedan dan na sohad, bihote imili činiti, nesrećni vi bihote imili, ako ne bihote bili slipi, zgor jednoga križa, on kruh (onaj kruh), i t. d.*), a kreće se u okviru Vlačićevih ideja i u mnogim njegovim spisima protivstavljanja vjere luterana i papista (Krista Antikrista), postoji dosta opravdanja za mišljenje o postojanju veza između Matije Vlačića i hrvatske brošure *Razgovaranje* iz 1555.

Zbog toga sam prepisao čitavu brošuru i fotografirao naslovnu stranu i još dvije strane Vlačićeve brošure *Breves Summae*. (Inače ista tematika i ista tehnika pisanja: protiv stavljanje vjerovanja papista i luterana javlja se i u drugim Vlačićevim brošurama.)

c. *Declaratio turpitudinis peccati eorum, qui per concilium, Interim aut Adiaphora a Christo ad Antichristum deficiunt etc.* Magdeburg 1550.

Vlačićeva brošura ima osam strana teksta i dvije karikature. Na prvoj karikaturi na naslovnoj strani papa jaše na divljem vepru u ornatu i s krunom, držeći u ruci veliki »stercus« koji se isparuje. U brošuri se nalazi i tumačenje karikature (t. j. »stercus« je koncil, koji zavodi vepra, t. j. protestante, da tu nešto jest, i tako zavodeni dopuštaju da papa jaše na njima i da ih dalje zavodi smradom toga izmeta) i ono čuveno Vlačićevo često citirano mjesto: »nema takvog izmeta, koji toliko neprijatno smrdi ljudima, koliko onaj najviše nekršćanski (t. j. papin), koji je pravi đavolji izmet, smrdi bogu i svetim anđelima«.

Druga karikatura u ovoj brošuri je žena (iz Apokalipse), što jaše na životinji (opet iz Apokalipse) sa sedam glava i deset rogova. Žena je odjevena u purpur, okićena zlatom i dragim kamenjem, i drži u lijevoj ruci zlatni pehar »pun odvratnosti i nečistoće njene pohote« (iz Vlačićevog tumačenja karikature). I na čelu njenom napisano je ime čudovišta: Babilon: Velika mati bludništva i t. d. Pred njom je car, koji za njom pruža ruke, ali još stoji uspravno na nogama i veliki feudalc, koji su već pali na koljena. (To su oni, koji se bore protiv istine, t. j. za nasilno unijaćenje, a protivu Magdeburga.)

Obe sam karikature fotografirao.

d. *Vlačićeva rasprava o izboru biskupa od naroda*: »Vera demonstratio, quod electio praesulum et episcopum non ad Ecclesiasticas solum, sed et ad laicos ut vocant pertineat i. t. d.

Štampano u Baselu 1566. na 94 strane.

e. *Vlačićevo izdanje spisa Laurentii Vallensis* (Vallae) patritii Romani: »De falso credita et ementita Constantini donatione Declamatio«, Basel 1566., str. 134.

8. Tragovi u Wittenbergu

U Wittenbergu je Vlačić proveo tri godine kao student i skoro pet godina, s nekim dužim prekidima, kao profesor hebrejskog jezika ((1541—1549).

Ali kako su i grad Wittenberg i Sveučilište u Wittenbergu do 1547. pripadali onoj lozi saksonske knezova (Ernestinskoj lozi) koja je izgubila svoj odlučujući utjecaj u šmalkadskom ratu i izgubila Wittenberg i prešla u Weimar, ta je loza ponijela sa sobom i svoje arhive, koji sadržavaju spise o Sveučilištu u Wittenbergu.

Zbog toga ni u Wittenbergu nema *obilnije arhivske građe o Vlačiću*.

Ono, što je u Wittenbergu, to su opet rijetki Vlačićevi spisi, spisi o Vlačiću, jedan dosije crteža Vlačićevih portreta u Lutherhalle, jedna oda Giordana Brunna Wittenbergu (on je tu držao predavanje o Aristotelu 1588), u kojoj spominje i Jugoslavena (Ilire), koji su sa mnogim drugim narodima dolazili u Wittenberg, da nađu istinu, mjesta, gdje je Vlačić učio i predavao, gradska crkva, u kojoj je provodio najviše slobodnog vremena.

Od Vlačićevih rijetkih spisa našao sam u Wittenbergu ove:

a. *Kurtze Widerlegung des Poetischen Dialogi von der Erbsünde* i t.d. objavljeno poslije Vlačićeve smrti 1576. Spis je autobiografske prirode već šesti *takav Vlačićev autobiografski spis*. Vlačić pobija postavke Andreaeove o njihovom razgovoru u Strasbourgu.

b. *Zeichen am Himmel bei Braunschweig neulich gesehen*, 1549. Ovoj knjižici je Vlačić napisao samo predgovor, i taj predgovor je opet neki razgovor među papistom i luteranom.

Neki primjeri (ima ih više od ovih):

Vlačić u brošuri 1549.

»Da li je samo jedan posrednik između boga i čovjeka«

»Ne nego treba da potraži jednog sveca kao *Sv. Frančiška* i *Sv. Dominika* ... ili drugog takvog i moliti ih da oni svrše njegovu stvar kod ... strogog suca«

Razgovaranje meju papistu i luteran 1555.

»Ja nisam za slidovati nego besidu božju ... i molim njega za jedinoga usridnika Isukrsta«.

»Dimo, da jest jedno samo novo redovstvo istino i to jest ono od Isukrsta, a ki išće i stavlja svoje ufanje u drugo, odnimlje i pogrđuje ono Isukrstovo. I posebe dimo, da on *fra Dominik* Spanjol od sela zvana Kalorga bi poglavica od ipokrižije ... i da *fra Frančisko od Ažiža* bi jošće jedan hinac ...«

U ovoj brošuri ima ilustracija svih tih »znakova na nebu« i kola, u kojima su se vozila noću četiri mladića, trgovački pomoćnici, što su te znakove vidjeli. Ilustraciju sam fotografirao

c. *Von der grewlichen Uneinigkeit, Zwitteracht, Secten und Rotten der Bepstlichen Religion und Kirchen itziger Zeit nützlich zu lesen*, 1559.

I ova Vlačićeva brošura nije drugo do samogovori o stavovima papista i luterana.

Rečenice počinju riječima: »*Papisti kažu*« ... Zatim dolazi, što oni kažu, i pobijanje toga.

d. U gornjoj knjižici (*Von der grewlichen Uneinigkeit*), koja je na njemačkom, ima na kraju na *latinskom* Vlačićeva pjesma:

Epigramma in Foedam mortem Urbani Episcopi Labacensis Summi persecutoris Christi.

Ova Vlačićeva pjesma mnogo je spominjana od savremenika i kasnije, jer je Vlačić u pjesmi smrt ljubljanskog protureformatorskog biskupa Urbana, koja je nastupila nesretnim slučajem, jer se biskup poskliznuo na ledu i pao, prikazao kao kaznu za biskupova nedjela.

Pjesma ima šesnaest stihova i prepisao sam je.

9. Materijali o Vlačiću i o hrvatskoj protestantskoj književnosti u Državnom arhivu u Stuttgartu

U Glavnom državnom arhivu u Stuttgartu (Hauptstaatsarchiv) koji se sada nalazi u novoj zgradi: Gutenbergstrasse 109, jer je stara zgrada Arhiva u ratu bombardiranjem srušena, ima 9 fascikala, koji se odnose na porodicu baruna Hansa von Ungnada.

Razmjerno veliko obilje građe u arhivu u Stuttgartu, što se odnosi na izdanje hrvatskih protestantskih spisa, dolazi odatle, što se Tü-

bingen i Urach, gdje je bila hrvatska tiskara s glagolskim i ćirilskim slovima, nalaze u području države (kasnije kraljevine) Württemberg, a Stuttgart je glavni grad te države.

U drugom fasciklu (Fascikl 2, *signatura*: Bestand A 191—F 2, Anhang II, 32,1) tih Ungnadovih spisa našao sam 12 pisama iz Carigrada, pisanih 1564.—1565. i to od Wolfa Schreibera, agenta vojvode Christopha Württemberškog, koji je bio uhapšen u Moldaviji pri raspačavanju »kršćanskih knjiga naše kršćanske vjere ... koje su štampane u Urachu na ćirilskom, hrvatskom i slovenskom jeziku, njihovim vlastitim slovima ...« a on je pošao na put da ih rastura i da nađe prevodioce, da ih prevedu na vlaški.

U istom fasciklu nalazi se i originalni izvještaj austrijskog poslanika u Carigradu Albrechta von Wyssa od 10. VIII. 1564., o istoj stvari na pet strana.

Prepisao sam dva pisma Schreiberova i čitav poslanikov izvještaj.

Ali za *jugoslavensku kulturnu historiju* od tih Ungnadovih fascikala najvažniji je *fascikl 6* (*Signatura*: Bestand A 191—F 6). To je i najkrupniji od 9 fascikala. Sadržava 432 lista. Sastoji se od dva dijela. Prvi dio u tome fasciklu je *povezani svezak od 81 lista* i nosi broj 762. Naslov toga sveska glasi na njemačkom: »*Allerlei hin und wider ergangne Schriften von wegen des crobatischen und windischen Drucks, etlicher theologischer Bücher*«. Na svesku je ispod toga naslova dodano olovkom: »1559.—1565.« To je diskusija o ispravnosti hrvatskoga prijevoda i ispravnosti jezika štampanih knjiga, koje su na hrvatski preveli Anton Dalmatin i Stipan Konzul Istrijan. Čitav taj svezak čine prijepisi korespondencije o tom pitanju i o tome sporu, koji je pokrenuo Trubar i svezak je izrađen od savremenika, da bi čitava stvar postala pregledna.

Detaljni sadržaj ovog sveska čine:

1. Pismo vojvode Christopha (pola strane);
2. Pismo Ungnadovo (četiri strane);
3. Predstavka Antona Dalmatina i Stipana Konzula vojvodi Christophu od 24. II. 1563. od 11 strana; Trubar je doveo srbijanskog i bosanskog popa i oni su našli, da je jezik prijevoda ispravan: »*Welche die Sprache verständig*«. Čitava predstavka je diskusija sa Trubarom;
4. Popis (*Verzeichnis*) do tada (1563) štampanih hrvatskih knjiga (1 strana);
5. Svjedočanstva, da su prijevodi Dalmatina i Konzula ispravni (2 strane);
Ispravnost jezika je raspravljena temeljito. Svjedoci, koji potvrđuju ispravnost jezika, jesu ovi (po tom spisu): Herr Steffan Stipanić. Caplan, Herr Hannsen Kolonić, Caplan zur Creutz par, Herr Gregor Laković, Hans Vičić, Bürgermeister (Metlika), Antoni Vozić iz Modruša, Andro Jakšić, Michel Vočić.
6. Primoževi (Trubarovi) prigovori:
Herrn Primus Beschwerchriften (4 strane) od 4. XI. 1561.;

7. Odgovor Konzulov na Trubarove prigovore (5 strana);
8. Konkretizacija daljih Trubarovih prigovora (2 strane);
9. Odluka Ungnadova (2 strane);
10. Pismo Kranjskih staleža od 10. VII. 1562. (4 strane);
11. Ungnadov odgovor Kranjskim staležima 12. IX. 1562. (12 strana);
12. Prilog tome (3 strane);
13. Trubarovo pismo Ungnadu od 19. VII. 1562. (3^{1/2} strane);
14. Ungnadovo pismo Trubaru od 13. IX. 1562. (10 strana);
15. Prijepis pisma Antona Dalmatina i Stipana Istrijana Kranjskim staležima (8 strana);
16. Trubarovo pismo Ungnadu 4. IX. 1562. (2^{1/2} strane);
17. Jedna odluka cara Ferdinanda (1 strana);
18. Pismo Ungnada Trubaru od 30. IX. 1562. (1 strana);
19. Slijedi 46 strana korespondencije između Ungnada i Trubara s jedne i Kranjskih staleža s druge strane;
20. Svjedočanstvo grofa Barba od Wachsensteina u Istri (Kozljak); Ivana Fabijanića i Matije Živčića iz Pazina (4 strane);
21. Pismo Klombnerovo Ungnadu od 11. I. 1563.;
22. Dalja pisma Klombnerova, Kranjskih staleža i Trubara iz 1563.;
23. Klombnerovo pismo Ungnadu od 25. I. 1563. (4 strane);
24. Pismo Gregora Vlahovića Ungnadu od 19. I. 1563. (4 strane);
25. Pismo Lamelle iz Pazina Ungnadu od 20. I. 1563.;
26. Svjedočanstvo Petra Krajača, »pürtig von Orih« (?) od 15. I. 1563.;
27. Svjedočanstvo Antona Watschića von Modruš, »gewesten des Seelig Grafen Bernardini Schreiber«, od 19. I. 1563.;
28. Svjedočanstvo Nikole Drinovca iz Bosne od 19. I. 1563.;
29. Dvije predstavlke Ungnada i Konzula zajedno knezu Christophu.

To je čuveni rukopisni kodeks o jeziku hrvatskih protestantskih knjiga i o samim tim knjigama, iz kojega je uzimano sad ovo, sad ono, a da nikad kao cjelina nije objavljen.

Smatrao sam, da je korisno iznijeti nešto detaljnije sadržaj toga sveška, da bi domaći slavisti bili upozoreni na potrebu da se taj svezak u cjelini prouči, i da bi mogli ocijeniti, da li je korisno da se kodeks kao cjelina izda. Sigurno će se iz toga kodeksa objavljivati sad jedno, sad drugo pismo, a svako će biti samo jedan odlomak diskusije, od koga se dobija jednostrani utisak, bilo da bude objavljeno neko od tih Trubarovih pisama, bilo da bude objavljeno neko od pisama Konzula ili Dalmatina, dakle jedne ili druge strane i stranke. Zbog toga smatram da je potrebno objaviti čitav materijal. Jedno pismo Trubarovo od 4. XI. 1561. nosi natpis: Pritužbe gospodina Primuša protiv Stipana Konzula (»Herrn Primus« *Beschwerschriften gegen Stephanum Konzulem*). Pismo Konzulovo i Dalmatinovo od 24. II. 1563. ima 11 strana. Spor se vukao 1561., 1562. i 1563. godine i dalje do Ungnadove smrti.

Drugi dio fascikla 6 Bestand A 191 sadržava dalji nepovezan 351 list korespondencije između vojvode Christophu i baruna Ungnada. Među njima su i neki originalni spisi, napisani i reproducirani u navedenom

svesku, kao i mnogi drugi. Tu su i računi prihoda, t. j. poklona za štampanje knjiga i troškova štampanja.

Među tim spisima su i dva *glagolska hrvatski spisa*: jedno je svjedočanstvo grofa *Nikole Frankopana Tržačkog*, izdano u Bosiljevu 3. VI. 1563. (Folio 362), kojim Nikola Frankopan potvrđuje, da mu je Grgur Vlahović poslao iz Metlike nekoliko hrvatskih knjiga na hrvatskom pismu, štampanih na hrvatskom jeziku (riječ hrvatski javlja se u jednoj rečenici tri puta) i to Novi testament Postilu evangelija, što se čitaju nedjeljom preko cijele godine kao i Augsbursku konfesiju, — a on Nikola Frankopan ovim svojim pismom daje svjedočanstvo, da su te knjige štampane na pravom hrvatskom jeziku, da svaki Hrvat može te knjige lako čitati i razumjeti, a osim toga, — dodaje Frankopan u pismu — treba da znate, da u našim stranama svi Hrvati žele i mole svemogućega boga, da im podari milost, da na tom jeziku dobiju bibliju i novi testament.

Drugo pismo na glagolici (Folio 365 i 365 verso) obrađuje istu materiju: potvrdu o ispravnosti jezika, na kome su pisali Dalmatin i Konzul.

Oba glagolska pisma fotografirao sam u prirodnoj veličini zbog toga, što su ona više puta spominjana, ali ih nigdje nisam našao reproducirana.

U istom fasciklu nalaze se i tri njemačka pisma: Ivana Fabijanića i Matije Živčića, pismo datirano u Pazinu 1. I. 1563. o istoj materiji, t. j. ispravnosti hrvatskog jezika, pismo baruna Frane Barba Kožljačkog, datirano 3. I. 1563. u Kozljaku u Istri, koje se odnosi na neki izgubljeni hrvatski prijevod biblije, što je neki istarski fratar bio izradio prije Konzula i Dalmatina (i taj se prijevod nije ni tada ni kasnije pronašao) i pismo grofa Petra Eberau i Kajzersperga od 15. I. 1565. o razgovoru sa Konzulom o širenju protestantskih knjiga.

Sva ta tri pisma prepisao sam.

U istom fasciklu 6. Bestand A 191 našao sam i jedno pismo Ungnada vojvodi Christophu iz godine 1560. (Folio 149). Ungnad javlja Christophu Württemberskom u siječnju 1560., da je od Matije Vlačića primio pismo i nekoliko njegovih rasprava preko »Postmeistera iz Stuttgarta«. Kako su Württemberg i njegovi teolozi, kao i Sveučilište u Tübingenu, makar umjereno i neaktivno, ipak protiv tadašnjeg Vlačićevog kursa u protestantizmu i Ungnad se pridružuje toj politici protiv Vlačića i da ne bi bio u sumnji, javlja vojvodi, kao svome gospodaru, o tim raspravama, što ih je primio.

U vezi s *Matijom Vlačićem* je i štampana knjiga, koju sam našao u arhivskim spisima, otvorenu, pohranjenu kao spis i to Bestand 63, Religions und Kirchensachen. To je štampana knjiga na njemačkom pod naslovom »Confutation, gründlicher und ausführlicher Beweis, das (!) *Victorini Strigelii* Declaration, durch welche die vorchin wolbestalt Thüringische Kirchen verirret und verwirret — falsch, verführerisch und verwerflich«. Knjiga je izrađena i štampana po naređenju weimarskog kneza Johanna Wilhelma 1567. Te knjige nigdje drugdje nisam našao.

a možda je to i jedini njen sačuvani primjerak. Za istraživanje o Vlačiću i protestantizmu ona je važna zbog toga, što je *Viktorin Strigelius bio glavni načelni protivnik Vlačićev na sveučilištu u Jeni*, s kojim je Vlačić vodio u Weimaru onu javnu disputaciju, koja je trajala osam dana (i štampana dva puta), i što su Strigel i njegova grupa na sveučilištu najviše pridonijeli protjerivanju Vlačića iz Jene. Knjigu je izdao weimarski knez, brat onoga, što je Vlačića protjerao, 6 godina poslije protjerivanja, a taj je weimarski knez, što se i iz drugih njegovih postupaka toga doba (1567—1568) vidi, Vlačića ne samo uvelike cijenio, nego i volio.

U hrvatskoj jezičnoj historiji bilo je pokušaja omalovaženja jezičnog rada Konzula i Dalmatina i osobito Konzula. U slovenačkoj jezičnoj historiji i povijesti književnosti sistematski visoko se uzdiže figura Trubarova.

Prema tim stavovima činilo bi se, da je i u jezičnom sporu između Trubara s jedne strane, Konzula i Dalmatina s druge strane, pravo bilo samo na Trubarovoj strani. Zbog toga je potrebno objaviti i obraditi te materijale, kao izvore toga filološkog i književnog spora, da se mimo izvora ne bi donosili neosnovani zaključci.

U Državnom arhivu u Stuttgartu ima također velika korespondencija Petra Pavla Vergerija (nekadašnjeg koparskog biskupa) s vojvodom Christophom od Württemberga. Znao sam, da je ta korespondencija između Vergerija i Christophu izdana: *Eduard von Kausler und Theodor Schott: Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg und Petrus Paulus Vergerius, Stuttgart 1875.*, na 517 strana, ali kako štampanog primjerka nema u biblioteci Arhiva, nisam mogao znati, da li su u štampanoj korespondenciji obuhvaćena i sva pisma Vergerijeve. Zbog toga sam ispisao iz spisa one podatke, koji se odnose na pokušaje Vergerijeve i vojvode Christophu (po svemu izgleda na inicijativu Vlačićevu) da se spasi život *Baldi Lupetini* i da ga Venecija, prije nego u zatvoru umre, izruči vojvodi Christophu. To je sve bilo 1553., pošto je fra Baldo čamio u venecijanskom zatvoru već 11 godina.

Zabilježio sam i *Vergerijevo* pismo od 24. VI. 1553., kojim javlja, da je izdao Liber Confessionis, i to na talijanskom jeziku: »*in lingua mea italica*«. Ovo navodim iz dva razloga. Prvi je u tome, što to potvrđuje moju postavku, iznesenu prije 20 godina, da je *Vergerij bio Talijan, a ne Slovenac, i zatim, što su Slovenci u Kopru 1954. podigli spomenik tome Vergeriju kao naprednom borcu, iako nije bio Slovenac, ni ličnost Vlačićeva formata, a Hrvati nisu podigli spomenik Vlačiću ni u Labinu, ni u Puli, ni u Zagrebu, niti ma gdje drugdje, iako je Vlačić bio Hrvat i snažna kulturno-historijska ličnost.*

Drugo je *Vergerijevo* pismo od 28. IX. 1553. U tome pismu vojvodi od Württemberga Vergerij javlja, da je doznao za tajnu, da bi vojvotkinja od Ferrare voljela, da ne samo svoju stariju kćer da prvorodenom sinu saskoga kneza, nego je također sklona svoju mlađu kćer udati za sina vojvode Württemberskoga, t. j. Christophovog sina. Vojvoda od

Ferrare da je s time saglasan. Vojvotkinja sama je pisala Vergeriju, da pripremi duhove na Württemberskom dvoru za tu stvar.

Pismo nije karakteristično samo zbog Vergerija, koji uvijek ostaje diplomat i dvorski čovjek i u ovom slučaju dvorski provodadžija, nego zbog veze s vojvotkinjom Rene ili Renatom od Ferrare («Rene della Franza»), kojoj je labinski fratar Baldo Lupetina posvetio čitav jedan spis napisan u venecijanskom zatvoru godinu dana prije (1552): «Memoria aeterna piisimae et illustrissimae ducissae Ferrarise» u obliku dijaloga, i zbog kojega je spisa fra Baldo dobio pooštrenje zatvora, t. j. pet mjeseci o kruhu i vodi, — a to je bila već deseta godina njegova zatvora.

U biblioteci Arhiva u Stuttgartu nema nijedno Vlačićevo djelo. U Zemaljskoj biblioteci: Württembergische Landesbibliothek u Stuttgartu, Urbanstrasse 19. ima 90 Vlačićevih spisa. Među njima je i rijetko Vlačićevo izdanje Taboritske konfesije. Ali nema ni ovdje *Catalogus Hebraismorum*, koji uzalud tražim već 6 godina (navedeni etimološki rječnik: hebrejsko-grčko-latinsko-njemački i hrvatski), ma da je štampane dijelove toga rječnika Vlačić poslao baš Christophu Württemberskom, i Vlačićevo pismo, kojim je popratio tu pošiljku, postoji. A tražio sam po katalogima čitavo jedno poslije podne (5. VII. 1957.) i uz pomoć dvaju bibliotečnih stručnjaka.

Vlačićevo pismo vojvodi Christophu Württemberskom pisano je 8. VIII. 1566. (očito iz Regensburga) i u njemu kaže: »Absolui enim volumen hebraismorum *non parvum* quod nunc *sub prelo est*, cuius *initium* tuae clementiae videndum mitto«. — Očito je taj lingvistički uporedni tumač jezika radio u Regensburgu (kad su već bile izašle hrvatske prot. knjige i osobito prijevod novog zavjeta) i po tome pismu knjiga je bila tada 1566. već u tisku.

U Baselu u navedenoj Rukopisnoj zbirci sačuvano je spomenuto Vlačićevo pismo izdavaču i tiskaru Oporinu od 1. V. 1565., kojim požuruje tiskanje toga sveska hebraizama, jer će mu to biti od velike koristi, ako ga bude mogao imati na jesen (1565).

U Regensburgu je sačuvano navedeno Vlačićevo pismo Galu, vjerojatno iz 1568., koje donekle potvrđuje postojanje tiskane knjige Vlačićevih hebraizama.

10. Videne (1953—1957) hrvatske knjige

U bibliotekama, u kojima sam bio, nastojao sam ustanoviti, koje hrvatske protestantske knjige izdane glagolicom, ćirilicom i latinicom još tamo postoje.

Rezultati su:

U Beču su: Abecedarij, Katekizam, Razumni nauci, Artikuli, Postila (Lutherova), Prvi i drugi del novega testamenta (ovo i glagolicom i ćirilicom), i Spovid;

U *Regensburgu* je (jedini izgleda) potpuni primjerak hrvatskog prijevoda Brencove Postile, izdanje latinicom u Regensburgu 1568, prevodioci i izdavači Anton Dalmatin i Stipan Konzul (fotografirao sam naslov i jednu stranu predgovora). *Drugih* hrvatskih knjiga u Regensburgu 1953. više nema, a bilo ih je još 1872;

u *Wolfenbüttelu*: Abecedarij, Katekizam, Postila, potpuno glagolsko i ćirilsko izdanje Novog zavjeta;

u *Tübingenu*: Katekizam, Artikuli, Postila, Spovid i također potpuno izdanje Novog zavjeta glagolicom i ćirilicom. U katalogu je označeno, da postoje još i Abecedarij i Beneficijum, ali ih pri trodnevnom traženju nisam mogao pronaći;

u *Münchenu* je 1953. bio samo Abecedarij. Primjerci hrvatskog prijevoda Novog zavjeta, koji su postojali, *izgorjeli su u prošlom ratu* (1939—1945);

u *Weimaru* postoje (1957): Prvi del novoga teštamenta, glagolicom, Augsburska konfesija, dva Abecedarija (glagolicom i ćirilicom), dva katekizma (glagolicom i ćirilicom) i Symbolum.

U *Stuttgartu*, u navedenom kodeksu o slavenskom tisku postoji pokusni list tiskan glagolicom.

11. Materijali u drugim nalazištima

München, Jena, Tübingen, Hamburg, Frankfurt na Majni, Heidelberg i Göttingen

a. U *Münchenu*, u rukopisnoj zbirci državne biblioteke (Handschriften Sammlung der Staatsbibliothek) u *Codexu germ. 1318* postoji prije-pis dvaju Kreljevih pisama, jednog od 13. XII. 1561, za koje se može zaključiti, da je pisano samo formalno u ime Krelja, a da mu ga je te noći (od 12. na 13. XII. 1561.) Vlačić diktirao, jer se u njemu ponavljaju Vlačićeve ideje izražene prije u pismu Galu i čitavo je pismo ne samo u okviru Vlačićevih ideja, planova i nastojanja, nego i diktirano stanjem, u kojem se Vlačić nalazi. Krelj piše pod svojim imenom za to, da se ne bi otkrio Vlačićev trag, i ako se Vlačićevo pismo putem izgubi ili bude zaplijenjeno, da ostane ovo Kreljevo, jer je Vlačić otpušten tih dana u Jeni, bježi i skriva se. Ovo pismo odnosi se na osnivanje škole, t. j. sveučilišta u Regensburgu, i Vlačić iznosi za taj poduhvat (preko Krelja) sedam razloga. Drugo Kreljevo pismo upućeno je Durnpacherovom ocu. Durnpacher je stanovao kod Krelja, kad je uhapšen, — a oba su, Krelj i Durnpacher, Vlačićevi studenti i pristaše u Jeni u trenutku, kad je Vlačić otpušten.

Pismo Sebastijana Krelja iz Jene Bartolomeju Schoberu u Regensburg od 13. XII. 1561. ima tri strane sitnog rukopisa. Izvještava o otpuštanju Vlačića u Jeni i o opasnostima, koje sada Vlačiću prijete. Škola, koja bi se osnovala u Regensburgu, bila bi dobro locirana i vrijeme za nju nije nepovoljno. Došli bi studenti iz bližnjih krajeva, iz Austrije, Bavar-

ske, Koruške i Češke. Pomogao bi grad Nürnberg, koji bavarski feudalac i Austrijanci.

Pismo Sebastijana Krelja (Ein Brief Sebastiani Krell von Vipach Leopoldo Durnpachero) pisano početkom 1562. iz Jene obavještava oca Johanna Durnpachera, da mu sin leži u zatvoru. On je imao na jednoj cedulji napisane (rukom) razloge, zbog kojih su teolozi u Jeni otpušteni (t. j. Vlačić i njegovi drugovi) i pokazivao to nekolicini ljudi preko stola, za kojim su jeli. Jedan od tih ljudi pošao je rektoru i drugog dana, 14. decembra (1561) Durnpacher je pozvan pred Konsistorij i zatvoren u univerzitetski zatvor. Stvar je došla do dvora i imao je biti odveden u Weimar. Neki profesori protivili su se tome, pozivajući se na privilegije statuta, prema kojima se s jednim studentom ne može tako postupati. Zatim je rečeno, da ne će biti odveden (iz Jene) u Weimar (tamo je dvor), ali je ipak odveden noću 23. decembra (1561). Krelj kaže za sebe, da je nemoćan (da što učini), pa savjetuje oca, neka se posavjetuje s Galom, što da radi. Stalno se otpuštaju svećenici. Bog je svjedok, da se on brine za njegova sina, kao da mu je rođeni brat. Oni su skupa stanovali godinu i po i on (Krelj) zna, da je Durnpacher ispravan. Sam Johann Durnpacher je inače miran (u zatvoru) i više se brine, što su drugi zabrinuti za njega, nego sam za sebe.

U istom Codexu 1318. nalaze se i prijepisi triju sadržajnih pisama Vlačićevih od 26. XII. 1561. (očito Galu, ali nije naznačeno ni to, ni odakle), od 12. XII. (veza s Kreljevim pismom od 13. XII. 1561.) i još jednog iz istog mjesta bez oznake dana (List 136, 125 i 127—128). Sva ta tri pisma obrađuju Vlačićev pokušaj osnivanja sveučilišta u Regensburgu i Celovcu. U pismu od 26. XII. 1561. kaže, da ga neki pozivaju u Saksonsku, i to opet u Magdeburg. »*sed ego cupiam iuvare istos vicinos et meos Landsmannos aut gentiles qui audio veritatis cupidos esse.*«

Codex germ. 1318 na 595 listova sadržava uopće pretežno regensburški materijal o Vlačiću, a Codex germ. 1319 obrađuje borbu Vlačićevih pristaša u Regensburgu 1573.—1574. i progon njihov. Kad su izagnani, otišli su u Austriju. Pisac Codexa 1318 donoseći početkom 1562. prijepise Vlačićevih pisama, pisanih poslije njegova otpuštanja u Jeni, iz mjeseca prosinca 1561., započinje to unošenje latinskom napomenom: »Godina 62. Početak ove godine prava božja crkva (dočekuje) dosta žalosno. Zlo činjenje. Zatvaranje Joana Durnpachera. Iz Vlačićevih pisama«.

U kodeksu su uneseni prijepisi izvadaka Vlačićevih pisama, kako su ona stizala u Regensburg.

U prvom pismu, Cod. Germ. 1318., list 125., poledina, Vlačić piše (Galu) možda 10. ili 11. XII. 1561. da bi iz Jene došla u Regensburg njih trojica, ako bi tamo našli zaposlenje i egzistenciju (»laborem et victum«). Ako bi se grad plašio njih, mogli bi oni na svoju odgovornost i rizik pisati i učiti.

U drugom pismu, Cod. germ. 1318, list 127. poledina i list 128., datirano 12. XII. 1561. upućenom Bartolomeju Schoberu u Regensburg

Vlačić razvija one ideje o sveučilištu u Regensburgu, koje su ponovljene u Kreljevu pismu istome Schoberu, datiranom drugog dana, 13. XII. 1561. U Regensburgu ili u nekom drugom manjem mjestu mogla bi se osnovati škola ili akademija, od koje bi bilo više plodova i koristi. Došli bi tamo (da studiraju) Austrijanci iz susjednih krajeva, Bavarci i Česi i Vaši studenti (t. j. iz Koruške). Kad umre car (tadašnji, t. j. Ferdinand), dobila bi reformacija (iz Regensburga) zamah u bližim mjestima na području Ennsa. Teološki fakultet mogao bi pomoći i unaprijediti prevođenje knjiga na hrvatski. Zatim Vlačić ponavlja, da bi njih trojica, što bi došli iz Jene, predavali teologiju, dijalektiku i jezike. Došao bi tamo i Celestin. Da bi se ovaj prijedlog mogao ostvariti, treba razgovarati sa ispravnim ljudima u Regensburgu. Ako se grad boji cara, oni bi mogli predavati na svoju ruku. Zato neka (Schober) razgovara s Galom i Hiltnerom. Ne će da ide u Rostock, jer ima tamo dosta naučnika. Boji se za sebe da će morati da bježi iz čitave Njemačke (*»Forte ut ex tota Germania erit migrandum«*). Vlačić moli Schobera, da uradi, što može. Formu demisije (otpuštanje iz Jene) neka ne pokazuje drugome do li Galu. Neka odgovori preko Celestina.

Treće Vlačićevo pismo prepisano u izvodu u Cod. Germ. 1318, list 138, datirano je 24. XII. 1561.; pisano je Galu. Vlačić govori, da ni jedno zlo ne dolazi samo. Iznosi slučaj Durnpachera, koji je zatvoren prije 12 dana. U zatvoru je mučen, da prizna nešto, Vlačić ne zna, što. Sad je odveden nekuda, mnogi govore, da će biti dan na nove muke.

Vlačić požuruje da sazna, na kakav je prijem naišao njegov prijedlog o sveučilištu, i nestrpljivo očekuje prvi odgovor, jer ne zna, na koju stranu da se okrene u tako strašnoj nesigurnosti. Ako grad i ne bude primio pod povoljnim uvjetima njegove drugove, on će i tad ipak doći. Hoće da pomogne svojim zemljacima i sunarodnjacima. Traži, da mu Senat pismeno zagarantira gostoprimstvo i neki dohodak. U tome pismu Vlačić još govori, da bez takva pisma i poziva ne misli da se tamo preseli.

Prepisivaču, t. j. sastavljaču Cod. germ. 1318. bio je Vlačić tada toliko važna i velika ličnost, da je u Codex unio i čitav postupak primjenjen u Weimaru pri otpuštanju Vlačića kao i tekstove konfutationske knjige i Vlačićeve primjedbe na nju (prijeprise materijala, koji je sačuvan u Weimaru).

b. U *Jeni* ima malo arhivske građe o Vlačiću. Nekoliko bilježaka u Sveučilišnom arhivu: o kupovini i prodaji Vlačićeve kuće.

Našao sam u *Jeni* i ove tri stvari:

1. *Mjesto, na kojem je bila Vlačićeva kuća.* To je sadašnje gradilište u ulici Rinne, broj 9. Ulica je kratka i poprečna, broj 9 je posljednji njen broj, a na uglu Kollegiengasse, nasuprot današnjoj Zeissovoj tvornici. S ulice to gradilište je dugo oko 15 metara. U dubinu isto toliko ili nešto više. Tu mu je bila kuća i vrt blizu Sveučilišta, i tu kuću su studenti organizirano devastirali 1567.

2. Velika Vlačićeve slika 1 m x 1 m visi na zidu u dvorani za časopise u Sveučilišnoj biblioteci. Vlačić je u punoj snazi, rumen u licu, plav, smeđih očiju, smeđe brade, svijetlo smeđih brkova, zdrava izgleda, u profesorskom talaru i bijeloj košulji otvorena vrata.

3. Ustanovio sam, da se Sebastian Krelj upisao na Akademiju u Jeni 1. I. 1557. kao *Sebastianus Krello Austriacus*, proveo je u Jeni pet godina, punih, pola godine više nego Vlačić. (Više Vlačićevih predstavlja u Arhivu u Weimaru pisane su Krelvom rukom, a nose Vlačićev potpis.)

U ustanovljavanju mjesta Vlačićeve kuće i pronalaženju slike pomogli su mi arhivar Sveučilišnog arhiva i bibliotekar Sveučilišne biblioteke dr. Feyl.

c. U *Tübingenu* u Gradskom arhivu *nema spisa* ni o Vlačiću ni o hrvatskim protestantskim izdanjima. U sveučilišnim knjigama, protokolima i rukopisima nema traga o školovanju Vlačiću tamo, a proveo je na tome sveučilištu godinu dana 1540.

Ima dosta podataka o Vlačiću učitelju, također istarskom protestantu i Hrvatu Matiji Grbcu Iliriku (*Matthias Garbitius Illyricus*), našao sam i rukopis pogrebnog govora i tiskani primjerak toga govora (izdanje 1614, signatura L. XVI. 100 in 4°.)

Više izvora o Grbcu osim onih, koje je već iskoristio Körbler, nije se moglo naći. Körblerova aluzija, kao da se Grbac bio odrekao protestantizma, nije ispravna. On je bio dvadeset godina profesor grčkog jezika i grčke književnosti na sveučilištu u *Tübingenu*, sve do smrti. Svi profesori na Sveučilištu u *Tübingenu* toga doba *morali* su biti protestanti i mogli su biti u *Tübingenu* profesori samo kao protestanti. Veliki feudalni gospodar Württemberski knez i vojvoda bio je vrlo aktivan protestant, sveučilište je bilo zavisno od njega, i svi su morali dati *obvezu*, da će biti protestanti, t. j. ostati u *augšburškoj konfesiji*. Camerarius u svom djelu o Melanchtonu, napisanom i izdanom poslije smrti Grbčeve, uvelike hvali karakter Grbčev. A Camerarius je bio borbeni protestant i profesor u *Tübingenu*, poznavao je Grbca bolje od svih, jer ga je *on* školovao i uzeo kao beskućnika u kuću u Nürnbergu i on mu je odstupio katedru grčkog jezika i književnosti u *Tübingenu*: *Joachimi Camerarii, De Vita Philippi Melanchtonis narratio* (objavljeno nekako oko 1580.), pozitivna ocjena Grbca na str. 274. Iz onih mjesta djela, koje citira Đuro Körbler, uopće ne izlazi to, što Körbler tvrdi, naime da je Grbac napustio protestantizam, nego je tamo precizno rečeno, da je Grbac za vrijeme interima primio interim, t. j. da je pripadao onoj protestantskoj struji, u okviru augšburške konfesije, koja je primila interim, drugim riječima, da je bio Melanchtonovac.

U *Tübingenu* je sveučilišna biblioteka bogata djelima iz historije reformacije, a katalog je vrlo pregledan i pristupačan.

Iako su Grbac, Vlačić, Konzul, Anton Dalmatin, Juraj Juričić, Cvečić i drugi živjeli u *Tübingenu* i *Tübingen* bio središte uređivanja i prevođenja hrvatskih protestantskih knjiga, neposrednih tragova o tome u

samom Tübingenu nije bilo moguće naći ni za koga od njih osim za Grbca, a i za samoga Grbca malo.

d. U *Hamburgu* u Gradskom arhivu u Gradskoj vijećnici u zbirci Archiv des geistigen Ministeriums Hamburg, Tom III., A i b postoji koncept pisma hamburškog superintendenta von Eitzena i još dvaju propovjednika Hamburga od 15. VII. 1556. upućeno Vlačiću i Wigandu u Magdeburg.

Hamburžani kažu: »Odajemo hvalu Vašem radu i preporučamo, da smjelo izdržite u svetoj borbi protiv Sotone. Mi ćemo pomoći vašu borbu«.

Na strani istoga kodeksa ima pismo Vlačića i Wiganda (Vlačićev suradnik u Magdeburgu i Jeni) od 27. X. 1556. superintendentu Hamburga von Eitzenu;

na str. 245–252 istog kodeksa je cirkularno pismo Vlačića, Museusa, Wiganda i Judexa hamburškim propovjednicima, »aliisque saxonicarum superintendentibus et ministris«.

Ako povežemo ta pisma s pismima, koja je Vlačić iz Hamburga primio, sa tiskanom konfesijom Hamburške crkve kod Staphorsta 1729, koja također postoji (1953) u Hamburgu, s tiskanom historijom Hamburške crkve od istoga pisca (*Staphorst*, Hamburgische Kirchen-geschichte II Teil, Band 1729), s objavljenim pismom Vlačića i Gala Hamburžanima od 19. III. 1553. i s odgovorom Vlačiću i Galu na to pismo protestantskih crkava (iz Hamburga s potpisima 20 pastora i propovjednika, iz Lübecka s potpisima 19 pastora i propovjednika, iz Lünaburga s potpisima 17 pastora i propovjednika), kojim se odobrava Vlačićev teološki stav (*Staphorst*, Die Bekenntnis der Kirchen zu Hamburg, Hamburg 1728, str. 212–230), izdiže se veliki utjecaj Vlačićeve ličnosti, njegove borbe i njegova učenja na protestantske crkve u sjevernoj Njemačkoj. U tom pogledu najviše govori dekret Gradskog vijeća u Hamburgu od 19. VII. 1560, prema kome nitko u Hamburgu »ne može biti pripušten duhovnom uredu, koji svojeručno ne potpiše sve simboličke knjige kao i konfesiju grada Hamburga protiv interima, protiv Ossiandera, Majora i Sakramentara« (Johann Heinrich Höck, Bilder aus der Geschichte der Hamburgischen Kirche seit der Reformation, Hamburg 1900, str. 32). Taj dekret Hamburškog senata, koji u stvari usvaja sve Vlačićeve teze i rezultate njegove borbe, kao i osnovne stavove konfutatione knjige, potpisali su istog dana svi pastori u Hamburgu (Höck, str. 32.).

e. U *Frankfurtu na Majni*, gdje je Vlačić u dva maha živio i gdje je umro izgorjeli su u posljednjem ratu 1939.—1945. spisi, koji su se odnosili na reformaciju, s njima i spisi Vlačićevi i o njemu. Weissfrauen-gasse, ulica, u kojoj je umro, još postoji pod istim imenom, i u toj ulici pregrađena građevina Manastira Bijelih gospođa, koji mu je 1575. bio dao posljednje sklonište. Nad ulaznim vratima velike zgrade, na svodu stoji još natpis »Weissfrauenkloster gegründet 1552.« U kamenu je izrađena skica starog samostana, na kojoj se vidi, da je samostan imao

dvorište i vrt s više zgrada među drvećem. Samostanska crkva (protestantska) porušena je također u posljednjem ratu, i kad sam tamo bio (5. VI. 1953.), radili su radnici na čišćenju unutrašnjosti crkve, koja je bila bez krova.

f. U *Heidelbergu* nema Vlačićevih spisa. Tu boravi Günther Moldänke, jedan od obrađivača Vlačićeve teologije i autor opsežnog djela o Vlačiću kao tumaču pisma (Stuttgart 1936, strana 629).

Vlačić je više puta dolazio u Heidelberg kod falačkog izbornog kneza Ottheinricha.

Ottheinrich bio ga je također (1556) pozvao za profesora teologije u Heidelbergu, ali mu saski feudalni gospodari nisu dopustili da prijede. Ottheinrich, dok je živio, bio je jedan od glavnih pomagača Vlačićevih i Vlačićevog poduzeća izdavanja Crkvene historije.

Kako je Heidelberg pri koncu 30-godišnjeg rata dospio u ruke carsko-papinske protuprotestantske vojske, biblioteka i arhiv Ottheinricha preneseni su iz Heidelberga u Vatikan i tamo se nalaze i danas. (»Palatina«, Ottheinrich bio je »palatinus«).

Tako su došli u Vatikan i tamo se čuvaju i neki originalni Vlačićevi rukopisi. Dva od njih, Vlačićev plan za izdavanje crkvene historije i Vlačićev katalog (popis) starih rukopisa, koji su mu potrebni za to veliko poduzeće, objavio je Karl Schottenlocher u knjizi: »*Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch*«, Münster 1927, 203. Oba ova Vlačićeva rada zauzimaju svaki po 10 štampanih strana.

U Heidelbergu postoji djelo Ebenharda Gotheina, (heidelberskog profesora), »*Reformation und Gegenreformation*«, 1924., u kome tvrdi za Vlačića, da je bio »*posljednja stvaralačka glava reformacije, nenadmašiv talentom, marljivošću, čistoćom i nesavitljivošću karaktera*«, — a ta je knjiga važna i po tome, što je pod njenim utjecajem naš *Matija Murko* napisao svoje djelo o Značenju reformacije i protureformacije za duhovni razvitak jugoslavenskih naroda (1927, na njemačkom).

g. U *Göttingenu* u rukopisnoj zbirci sveučilišne biblioteke (signatura Jurid. 8. IX. list br. 138) ima primjerak one »*schedae famosae*«, t. j. Vlačićeve rekapitulacije uzroka, zbog kojih su on i njegova grupa bili odstranjeni sa sveučilišta u Jeni. To je onih deset točaka, kojima je original sačuvan u Weimaru, zbog kojih je za to, što ih je pokazivao, t. j. »širio«, onaj Vlačićev student u Jeni bio osuđen na smrt (ali kasnije pomilovan i dobio je vjersko ludilo). U istom kodeksu list 137 je rektorovo pismo o istrazi protiv drugog »*flacijaniste*« Melissandera.

»A ti Gašpare Melissandre, kaže se u tome rektorovu pismu, dao si famozni letak, pisan Vlačićevom rukom, Johanu Durnpacheru, da ga širi«. Zbog širenja tog famoznog letka rektor isključuje Gašpara Melissandra, koji je već prije pobjegao, »za navijek iz našeg društva i naše sredine«.

U *Göttingenu* također signatura Theolog. 139/158 postoji jedan rukopisni hvalospjev Vlačiću iz godine 1552., a pod signaturom Jurid. 8. IX.

—240 skup grdnji protiv njega u stihovima (315 heksametara) i na listu 341 i sl. još daljih 12 kitica po 8 stihova također protiv njega.

Pohvalna zabilješka Theolog 139/158 glasi: »Godine Gospodnje 1552., dana 18. juna, Matija Vlačić Ilirik, božji čovjek, najbudniji i najvjerniji borac protiv prevara interimista i adiaforista, bio je s nama u Onoltzbachu. Drugoga dana pošto je dignuta opsada Nürnberga, otišao je natrag«.

U pogrдноj zabilješci Jurid. 8. IX. 240 se kaže: »Zabilježen je od Nijemaca u ovim našim danima, zbog svojih pogrđnih spisa neki po imenu Mateja Vlačić Ilirik, koji se čudnovatim umijećem bestidno nametnuo crkvi, o kojemu, tko je on, odakle je došao, od kakvih je roditelja, koja mu je domovina, kakve je vjere, kakvi su običaji ljudi tamo, kakve je razloge imao da uznemiri Njemačku, s kakvim računom i u kojim prilikama, u kojoj namjeri, što je za to dobio i u čemu je uspio, — to su pitanja, koja danas postavljaju s pravom mnogi, pogotovu, što je pobudio *toliko odobravanje* i tako brzo, bez gotovo nikakvog napora, i *pridobio toliku ljubav proste mase*« (»tanta promiscuae multitudinis sibi conciliarit studia«).